

Özdemiroğlu Osman Paşa

Yücel Öztürk*

(ORCID: 0000-0003-1109-7904)

Makale Gönderim Tarihi

06.06.2022

Makale Kabul Tarihi

23.06.2022

Öz

Özdemiroğlu Osman Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nda vezirlik ve sadrazamlığın etkili olduğu bir dönemde müteferrikalıktan sadrazamlığa kadar yükselmiş, mevki ve makamıyla değil hizmet ve icraatlarıyla dikkat çekmiş, üst düzeyde iltifata mazhar olmuş bir devlet adamıdır. Habeş, San'a, Yemen, Lahsa, Basra beylerbeyliklerinde bulunmuş, Şirvan cephesini yönetmiş ve başarıya ulaştırmış, ömrünün son döneminde baş gösteren Kırım meselesini çözmüş, hayatının son devresinde sadrazamlığa yükselmiş, Şirvan cephesinin son safhasını kumanda ettiği aşamada hastalanmış ve İstanbul'a dönüş yolunda vefat etmiştir.

O'nun görev yaptığı XVI. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı klasik döneminin bittiği, ayanlığa geçişi sağlayan kurumsal gelişmelerin baş gösterdiği bir dönemdir. Belirtilen dönemde Osmanlı merkezi yapısı ile taşradaki kurumsal değişimlerin yarattığı uyumsuzluklar had safhada kendisini göstermiş, yaşanan kargaşa cephelere de yansımıştır. Osman Paşa'nın hayat hikayesi ve mesleki hayatı, belirtilen dönemin karakteristik özelliklerini yansıtan, araştırıcıya ampirik bilgi sunan, Osmanlı'nın bir döneminin anlaşılmasını sağlayan verilerle doludur. Araştırmamızda bu anlayıştan hareketle Osman Paşa'nın karizmatik kişiliği ile devletin kurumsal yapılarının nitelikleri arasındaki çelişkileri fark ettirecek aktarım ve değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın bütünlüğu içinde devletin söz konusu değeriklikler ve bunların yarattığı bunalımları aşmada vezaret ve sadrazamlık kurumunun nasıl bir rol oynadığı da gözlemlenebilecektir. Osman Paşa'nın şahsi ve mesleki

---

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye, yozturk@sakarya.edu.tr.

hayatı pek çok araştırmaya konu olmuştur. Araştırmamızda özellikle şecaatname'ye ağırlık verilmiş, İnan cephesinde diğer araştırmalarda bulunmayan yönlerinin aydınlatılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özdemiroğlu Osman Paşa, Habeş, Yemen, Lahsa, Basra, şirvan, şemahi, İnan, Osmanlı, Safevi, Kırım.

Özdemiroğlu Osman Pasha

Abstract

Özdemiroğlu Osman Pasha is a statesman who rose to the rank of grand vizier at a time when viziership and grand viziership were effective in the Ottoman Empire. He was in the governorships of Abyssinia, San'a, Yemen, Lahsa, Basra, and directed the Shirvan front. He solved the Crimean issue, which started in the last period of his life, and was promoted to the grand vizierate in the last period of his life. He fell ill when he commanded the last phase of the Shirvan front and died on the way back to Istanbul.

The second half of the 16th century, in which he served, is the end of the Ottoman classical period. It is a period in which institutional developments that led to the transition to ayanism started. In the specified period, the incompatibilities created by the Ottoman central structure and the institutional changes in the provinces showed themselves at an extreme level, and the turmoil experienced was reflected on the fronts. Osman Pasha's life story and professional life are full of data that reflect the characteristics of the mentioned period, provide empirical information to the researcher, and provide an understanding of a period of the Ottoman Empire. In our research, based on this understanding, transfers and evaluations have been made that will make the contradictions between the charismatic personality of Osman Pasha and the characteristics of the institutional structures of the state noticed. Within the integrity of the research, it will be possible to observe what kind of a role the institution of the vizierate and grand vizier played in overcoming the said changes and the crises created by the state. Osman Pasha's personal and professional life has been the subject of many studies. In our research, the şecaatname was especially emphasized, and it was tried to illuminate the aspects that were not found in other researches on the Iranian front.

Keywords: Özdemiroğlu Osman Pasha, Ethiopian, Yemen, Lahsa, Basra, Shirvan, Shemahi, İnan, Ottoman, Safevid, Crimea.

Çocukluğu, Yetiştirme Devresi

Osman Paşa, Osmanlı tarihinin en meşhur devlet adamlarından biridir. Hayatını Yemen ve Habeş vilayetlerinde beylerbeyi olarak geçiren Çerkes asıllı Özdemir Paşa'nın oğludur. 1526-27 tarihinde Mısır'da dünyaya geldi.¹ Yedi yaşına kadar konuşmadı. Hareket ve tepkilerinden konuşulanları anladığı belirlendiği için dilsiz olmadığı biliniyordu.² Çocukluk devresi ve eğitimi hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

Özdemir Paşa Kafkas-Çerkes asıllı Mısır kölemenlerindedir. Mısır'ın Osmanlı idaresine geçtiği dönemde Memluk Devleti'ne tabi Çerkes beyleri Osmanlı devleti yönetiminde istihdam edilmişlerdir. Osman Paşa da Babası Özdemir Paşa ile aynı yoldan Osmanlı idaresine intisap etmiştir. Osman'ın yükselmesinde babası ve annesinin rolü üzerinde durulmuştur.³

Onun Mısır'daki göreviyle ilgili ilk arşiv kaydının tarihi 5 Zilhicce 957 / 15 Aralık 1550'dir. Söz konusu arşiv kaydına göre Yemen beylerbeyisi olan Özdemir Paşa'nın oğlu ve Mısır müteferrikası olan Osman'ın 25 akçe olan gelirine on akçe terakki yapılması buyurulmuştur.⁴ Müteferrikalığın fonksiyonlarından birisinin Osmanlı merkezi tarafından hizmeti takdir edilmiş, soyluluk mertebesinde muamele gören emir ve beylerin oğullarını devlet hizmetine dahil etmek olduğu bilinmektedir.⁵ Bu açıdan arşiv kaydında yer alan müteferrikalık görevinin Osman Paşa'nın hizmet hayatının başlangıç safhası olarak kabul edilmesi isabetli olacaktır. Söz konusu tarihin göreve başlangıç tarihi değil, terfi

¹ Gelibolulu Mustafa Ali, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Kühnü'l-Ahbar'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmet Devirleri III*, Ed. Faris Çerçi, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2000, s.478; Osmanzade Ta'ib, *Hadikatü'l – Vüzerâ Ceride – i Havâdis Matbaası Tab 'ı 1271*, s.41.

²Asafi Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ 'atnâme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578 – 1585)*, Ed. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yay., İstanbul, 2006, s.67.

³Bkz. Mustafa Eravcı, *Özdemiroğlu Osman Paşa*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 21, 22; Abdurrahman Şeref, *Özdemir – Oğlu Osman Paşa*, Ed. Vehbi Günay, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 2011, s.4.

⁴BOA. KK. D. 209, s.144. Ayrıca bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, T.T.K. Yay., Ankara, 1996, s. 49; Reyhan Şahin Allahverdi, *Kafkas Fatih Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Basım Yay., İstanbul, 2016, s. 23.

⁵ Erhan Afyoncu, "Müteferrika", *DİA*, S. 32, 2006, s. 183.

ettirilmesi ile ilgili olduğuna dikkat edilmelidir. Osman Paşa, bu tarihten önce, kesin başlangıcı bilinmeyen tarihte Mısır müteferrikası olmuştur. Diğer bir arşiv kaydına göre, 28 Kasım 1553’de hala Mısır müteferrikası olup babasının arzı ile beş akçelik terakki almıştır. Böylece günlük geliri 35 akçeden 40 akçeye çıkmıştır.⁶

Ali, Osman Paşa’nın ilk resmi görevini, 19 yaşında (1547?) Mısır’da kullar ağası olmasıyla idrak ettiğini yazar. Asafi, Mısır kullar ağalığı görevini teyid eder, ancak, Mısır ağalığı görevinin 14 yaşında iken verildiğine işaret eder.⁷ Doğum tarihi dikkate alındığında ilk resmi görevini Asafi’ye göre 1541, Ali’ye göre 1547 tarihinde almış olması gerekir.⁸ Osman Paşa’nın hayatını ele alan en önemli iki kroniğin bilgilerinin arşiv kayıtlarıyla bağdaştırılması söz konusu şahsiyetin meslek hayatının doğru anlaşılması açısından önemlidir. Her iki kronik, Osman’ın ilk meslek hayatını daha erken tarihlere indirmekte, müteferrikalık görevine değinmeden bir sonraki görevi olması gereken Mısır ağalığı veya sancak beyliği görevini ilk görevi olarak zikretmektedirler. Kroniklerin verdiği mesleki aşamayı bir sonraki aşama olarak belirleyip, arşiv kayıtlarında gördüğümüz müteferrikalığı bu tarihlerden başlatmak doğru olacaktır. Bu durumda, Osman Paşa, Asafi’ye göre 1541, Ali’ye göre 1547 tarihlerinde babasının iltimasıyla müteferrikalık hizmetine alındı ve bu görevinden Mısır ağalığına terfi etti. Bu tespitimizin arşiv kayıtlarıyla doğrulandığı aşağıda görülecektir.

Osman Paşa’nın Peçevi tarafından zikredilen, fakat, başka hiçbir kaynakta teyid edilmeyen faaliyeti, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1548 tarihinde gerçekteşirdiği İran seferini tamamlayarak dönüşü sırasında cephede İranlılarla savaşları sürdüren ikinci vezir Ahmet Paşa kumandasında gösterdiği yararlılıktır. Kış şartlarının baş göstermesiyle ordu dönüş yolculuğuna başlamıştı. Dönen birlik 29.09. 1548 tarihinde Diyarbakır ovasında çadırlar kurarken, ikinci vezir Ahmet Paşa Erzincan, Adilceviz, Erciş dolaylarına serdar olmuştu. Bölgede asayişin sağlanması amacıyla bırakılan Ahmed Paşa ve kumandasındaki birliğin içinde Osman

⁶ BOA. KK. D. 210, s.256. Ayrıca bkz. Orhonlu, *Aynı Eser*, s. 48.

⁷ Ali, *Kühü’l – Ahbar II*, s. 305, *Kühü’l – Ahbar III*, s. 378; Asafi, *Aynı Eser*, s. 67.

⁸Eravcı, *Aynı Eser*, s. 27.

Paşa'nın yer aldığını görüyoruz. Peçevi belirtilen hususu şöyle naklediyor:

“Vezir Ahmet Paşa, buyruğu altına verilmiş olan askerle gece gündüz dinlenmeden Kürdistan dağlarını aşıp Kemah Kalesi yakınlarına geldiği zaman, Çerkez soyundan Osman Paşa adlı, savaşta tecrübeli bir kahramanı askere öncü tayin etmişti. O sırada dil almak için ileri gönderilen Osman Paşa, beraberindeki gazilerle bir süre yürüdükten sonra bir yerde, birçok İranlıların ordularından ayrılarak çadırlarıyla konaklamış olduklarını görür. Bunun üzerine hemen otlaklarda başı boş dolaşan yarı yabancı hayvanlardan kırk, elli kadar ürkek davar yakalattırır, köylerden de kazan ve benzeri bakır kaplardan ne bulduysa toplayıp akşama kadar hazırlatır. Gece başlayınca bu bakır kapları yakalattığı hayvanların kuyruklarına bağlar ve kamçılıyarak İranlıların çadırları üzerine sürer. Allah Allah sesleri ile basıp öyle bir karışıklığa yol açar ki kimse baskının kim tarafından yapıldığını ne bilir, ne de görür. İranlılar, Osmanlı bastı diye gece karanlığında şaşkınlıktan birbirine kılıç vururlar. Bu karışıklıkta İslam askeri de çoğu yaya olarak dövüşürler. Hatta Osman Paşa'nın kendisi bile yaya olarak savaşır ve yaralanır. Sonunda ata binip çarpışma yerinen ayrılır. İran ordusu yakında bulunduğundan, bir ihtiyat tedbiri olarak biraz uzaklaşmayı uygun bularak çekilir gider. İranlılar ise, Osmanlı bastı diye gece kaçan kaçanın olup sabaha kadar dağılırlar; çoğu Karabağ'a kadar hiç dizgin çekmeden at sürerler. Ulu Tanrı'nın hikmeti, eğer Ahmet Paşa da askerin öteki kısmı ile birlikte olsaydı İranlılara öyle bir yumruk indirilmiş olurdu ki, hala dillerde destan olurdu. Adı geçen Osman Paşa'ya bu başarısı dolayısıyla Halep beylerbeyliği ihsan olunmakla arkadaşları arasında yüceltilmiş oldu.”⁹

Ali'ye göre Osman Paşa'nın askerlik hayatına başladığı tarih olan 1547 tarihinden bir yıl sonra Halep beylerbeyliğine atanmış olması tarihi bağlama uygunluk taşımaktadır. Bu bilgiler doğru kabul edildiğinde onun Halep beylerbeyliği görevinden Mısır kullar ağalığına atanmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda müteferrikalıktan beylerbeyliğine, oradan Mısır ağalığına geçmiş olmaktadır. Kronoloji bağlama uymakla

⁹ Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 197.

beraber mevki – makam hiyerarşisi bağlama oturmamaktadır. Bu bakımdan, Peçevi'nin kaydının kronolojisi kesin olarak sorunludur.¹⁰

Osman Paşa'nın hangi tarihlerde müteferrikalıktan Mısır ağalığına terfi ettiğini bilmiyoruz. Ancak, bir arşiv kaydında, Mısır'da bir sancağa mutasarrıf olan Osman'ın 1560 tarihinde emir-i hac görevine tayin edildiği belirtiliyor: “Mahrûse-i Mısır'ın bu sene emir-i haclığı hizmeti mahrûse-i mezbûrede sancağa mutasarrıf olan Östemür Paşa oğlu Osman'a virilmek buyuruldu.”¹¹ Eğer kul ağalığı ile sancakbeyliği mevki bakımından aynı ise, sancakbeyliği mevkiinde kullar ağası iken emir-i hac görevine atandığını kabul edebiliriz. Asafi, Mısır ağalığı görevinde iken Mısır emirü'l-haccı görevini aldığını ve aynı yıl hacı olduğunu belirtir. Mir– hac görevi ser – leşker olarak da zikredilir¹²

Habeş Beylerbeyliği

Yaklaşık bir yıl Mısır emirü'l–hac hizmetini yaptıktan sonra tahminen 1561 tarihinde babasının kurmuş olduğu Habeş beylerbeyliği'ne getirildi.¹³ Osman Paşa yedi yıl süreyle Habeş beylerbeyliğini yürüttü. Habeş dağlılarıyla çetin savaşlar yaptı. Habeş Eyaleti gerçek anlamda onun tarafından genişletilerek tesis edildi. Babasıyla birlikte Habeş'te bulunan, bölgeyi bu nedenle en iyi bilenlerden biri olan Osman Paşa ilk büyük çaplı görevi olan Habeş beylerbeyi hizmetinde nam ve şöhretini

¹⁰ Halep Beylerbeyliği'ne atanması, mutlak şekilde 1548'de gerçekleşmiş olamaz, zira, iki yıl sonra onu günlük 25-40 akçe arasında gelire sahip olduğunu gösteren arşiv kaydı mevcuttur. Beylerbeyliği makamının hayli yüksek, en az 500 – 600 bin akçelik yıllık gelire sahip olması gerekir. O halde, 1550 tarihlerinden sonra hac emirliğine atanan Osman Paşa'nın, ancak 1560'tan önce Halep beylerbeyliği görevini yürütmüş olması söz konusu olabilir. Peçevi'nin kaydı şu şekilde de inşa edilebilir. Osman Paşa ilk gençlik devresinde Mısır'da iken, Kanuni'nin İnan seferine katılmış, bahis konusu faaliyetlerde bulunmuştu. Peçevi, O'nun 1560 yılında Habeş beylerbeyliğine tayin edilmesini Halep beylerbeyliğine tayin edilmesi ile karıştırmış ve yanlışlık yapmıştır. şerafettin Turan, Osman Paşa'nın San 'a beylerbeyliğine atanmadan önce Halep beylerbeyi olduğunu belirtir, ancak, bu konuda bir delil göstermez. Bkz. şerafettinTuran, “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, *Belleten*, C. XXII, S.88, Ekim 1958, s. 563.

¹¹ 18 Rebiülevvel 968 / 7 Aralık 1560 tarihli kayıt için bkz. BOA. MD. 4, s. 66 / 1725; Aynı Defter, 27 Rebiülahir 968 tarihli, 1813 numaralı hüküm. Ayrıca bkz. Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 49.

¹² Asafi, *Aynı Eser*, s. 67.

¹³ Orhonlu, *Aynı Eser*, s. 49; Asafi, *Aynı Eser*, s. 68.

Osmanlı yüksek muhitlerine ulaştırmayı başarmıştı.¹⁴ Osman Paşa, 16 Ocak 1568 tarihine kadar yürüttüğü Habeş Beylerbeyliği sırasında Habeşistan'ın iç karışıklıklarından yararlanarak, yerli yöneticilerden destek alarak Osmanlı idaresini bu bölgede kökleştirdi. Habeşistan'ın Portekiz sömürgesi olmasını engelledi.¹⁵ Osman Paşa bilinmeyen nedenle Habeş beylerbeyliğinden azledildi. Yerine tayin edilen Hüseyin Bey varıncaya kadar görev yerinde kalması ve Habeş idaresinde boşluk yaratmaması emredildi (16 Receb 975 / 16 Ocak 1568).¹⁶

San'a ve Yemen Beylerbeylikleri

Habeş'ten ayrıldıktan sonra Mısır'a geldi ve bir müddet orada kaldı. Bundan sonraki memuriyetleri San'a ve Yemen'de olacaktır.¹⁷ İlk aşamada tek bir eyalet halinde yönetilmekte olan Yemen, bilahare San'â ve Yemen olarak iki eyalete bölünüp 17 sancaktan oluşan San 'â Rıdvan Paşa'ya, 12 sancaklık Yemen ise Murad Paşa'ya verilmişti (5 Cemaziyelahir 973 / 28 Aralık 1565).¹⁸ Bu bölünme Osmanlı kuvvetlerinin güçlerinin dağılarak zayıflamasına yol açmıştır. Buna ilaveten iki kutuplu yönetim arasında baş gösteren rekabetler Yemen ve -San 'â'da Osmanlı hakimiyetini iyice zayıflatmış, yerli emirler ittifak ederek Osmanlılara karşı isyan emiştir. Zeydî Aşireti'nin beyi Mutahhar'ın yerel aşiretlerle işbirliği ile yürüttüğü isyan Yemen'deki Osmanlı hakimiyetini sona erdirmek üzere iken Rıdvan Paşa azledilmiş, Murat Paşa ise öldürülmüştür. Murat Paşa'nın yerine tayin edilen Hasan Paşa'nın mal ve ganimet toplamasından ve hukuk dışı hareket etmesinden rahatsız olan halk isyancıların tarafına yöneldi. Sultan Süleyman'ın ölümü ile gerçekleşen taht değişiminden de cesaretlenen Mutahhar, Osmanlı hakimiyetini tümenden tanımama hareketlerine girişti.¹⁹

¹⁴ Asafi, *Aynı Eser*, s. 68.

¹⁵ Orhonlu, *Aynı Eser*, s. 52.

¹⁶ BOA. MD. D. 7, s. 36 / 105, 106.

¹⁷ Asafi, *Aynı Eser*, s. 69.

¹⁸ BOA. MD. D. 7, s. 277 / 710, s. 278 / 711; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 28.

¹⁹ Hacı Ali Efendi, *Telhîsü'l – Berku'l – Yemânî / Ahbârü'l – Yemânî*, Haz. Sadettin Baştürk, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi 2010, s.155; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 32.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı yönetimi Yemen serdarlığına Lala Mustafa Paşa'yı atayarak, Yemen meselesine güçlü bir müdahalede bulundu (Selh-i Cemaziyelahir 975 / 31 Aralık 1567). Osman Paşa bu aşamada San 'â beylerbeyliğine atandı ve Mustafa Paşa ile Yemen'e gitmesi emredildi (24 Cemaziyelahir 975 / 26 Aralık 1567).²⁰ Osman Paşa'nın San 'â'ya varmasına kadar Hasan Paşa görevde kaldı. Merkezi yönetim Hasan Paşa'yı halka zulmetmemesi, Yemen serdarlığına tayin edilen Lala Mustafa Paşa ile işbirliği yapmasını içeren hükümün bir suretini San 'â beylerbeyi Osman Paşa'ya göndermişti.²¹

Yemen serdarlığına atanan Mustafa Paşa'nın iaşe ve sevkiyat alanındaki ihtiyaçları büyük çapta Mısır beylerbeyi Koca Sinan Paşa tarafından karşılanacaktı. Mustafa Paşa hızla Yemen'e varıp isyanı bastırması gerekirken ayak direyerek Yemen'e gitmeyi erteledi. Lala Mustafa Paşa'nın Yemen gibi uzak bir vilayete gönderilmesi, merkezi tutmuş olan Sokullu'nun siyasetinin bir sonucu olmalıdır. Oysa o, lalası olduğu, yegâne veliaht olarak kalmasında en etkin rolü oynadığı Selim'in tahta çıkmasıyla vezir-i azam olmayı düşünüyormalıydı. Merkez ile Mustafa Paşa arasındaki koordinasyonsuzluğu bu olguda aramak gerekir.²²

Osman Paşa'nın siyasi kariyerini Lala Mustafa Paşa ile birleştirdiği anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa, Yemen'e gitmeyi ertelerken, Osman Paşa da Mısır'dan ayrılmamak için ayak diretti. Merkezden sert ikazlarla dolu emirler gönderilmesine rağmen şam'da bulunan Mustafa Paşa görev yerine gitmediği gibi, Osman Paşa da Mısır'dan ayrılmamakta ısrar etmiştir. Osman Paşa'nın mutlak itaat halinde olduğu merkezi karşısına almak pahasına niçin Yemen'e gitmediği hakkında yeterli delil yoktur. Konunun Lala Mustafa Paşa ile Sinan Paşa arasındaki rekabete dayandığı, Osman Paşa'nın Mustafa Paşa istikametinde hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Yemen meselesinin iyice çıkmaza girdiği aşamada merkezi yönetim Mısır beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderdiği emir ile Yemen ve San 'â eyaletlerinin birleştirilerek beylerbeyliğinin Osman Paşa'ya verildiğini

²⁰ Turan, *Aynı Makale*, s. 562; BOA. MD. D.7, s. 197 / 535; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 33.

²¹ BOA. MD. 7, s.217 / 603; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 33.

²² Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, S. 27, 2003, s. 73.

bildirdi (Gurre-i Zilka'de 975 / 28 Nisan 1568). Mısır beylerbeyine gönderilen başka bir hükümde, Osman Paşa'nın ağır silahlarla donatılmış 8000 kapıkulu askerini 30 gemi ile Yemen'e ulaştırması emrediliyor, meselenin önemine işaret ediliyordu (6 Zilka'de 975 / 3 Mayıs 1568).²³ Osmanlı yönetiminin Açe'ye göndermek üzere görevlendirdiği Kurtoğlu Hızır Reis'in de katıldığı sefer organizasyonu, Osman Paşa kumandasında Yemen'e hareket etti (Ağustos 1568).²⁴ Yemen'e ulaştıktan sonra yerli kabile güçleriyle sağlam temaslar, ikram ve hediyeler yoluyla ittifaklar yapan Osman Paşa, isyancı Mutahhar ile savaşa tutuştu. Ocak 1569'da Taiz'i zaptetti. Ancak, Osman Paşa ile ittifak eden yerli emirlerin yanlış sevk ve idaresi nedeniyle yerli aşiretlerin desteği tekrar Mutahhar'a yöneldi. Osman Paşa bu aşamada büyük zorluklarla karşı karşıya kaldı. İaşe, levazım yönünden tümüyle yetersiz kalan Osmanlılar imha olma tehlikesi içine girdi.²⁵

Osman Paşa yetersiz iaşe ve asker ile Mutahhar karşısında ümitsiz konumda iken Osmanlı merkezinin bir idari manevrası imdadına yetişti. 8 ay boyunca cepheye gitmemekte ısrar eden Lala Mustafa Paşa azledilip yerine Mısır beylerbeyi Koca Sinan Paşa Yemen serdarlığına tayin edildi (21 Safer 976 / 15 Ağustos 1568).²⁶ Sinan Paşa'nın önce öncü birlikleri, akabinde bizzat kendisinin yeterli asker ve mühimmat ile Yemen'e ulaşması üzerine şartlar yeniden Osmanlılar lehine döndü. Osman Paşa, Taiz ve Kahiriye merkezlerinde yoğunlaşan savaşlarda üstünlüğü yeniden ele geçirdi. Sinan Paşa, Osman Paşa'ya üst düzeyde ihsan ve ikramlarda bulundu ve onu taltif etti. Kendisi Taiz'i merkez seçerek orada kalırken, dağlık alandaki kabilelerle savaşmak üzere Osman Paşa'yı serdar tayin etti. Osmanlı ordusu Sinan Paşa ve Osman Paşa kumandasında Yemen'de tam hakimiyet sağlama aşamasına geldi. Yemen harekâtında başarıların kaynağında bölgeyi insan kaynaklarıyla iyi tanıyan Osman Paşa bulunuyordu.²⁷ Osman Paşa'nın Yemen'deki temel iaşe kaynağı Mısır idi.²⁸

²³ BOA. MD. D. 7, s. 461 / 1333, s. 462 / 1335; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 36.

²⁴ Hacı Ali Efendi, *Aynı Eser*, s. 180; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 38.

²⁵ Hacı Ali Efendi, *Aynı Eser*, s. 181, Allahverdi, *Aynı Eser*, 41.

²⁶ BOA. MD. D. 7, s. 693 / 1913.

²⁷ Hacı Ali Efendi, *Aynı Eser*, s. 191 vd.

²⁸ Asafi, *Aynı Eser*, s.70.

Yemen hareketinin doruk noktasına ulaştığı aşamada Sinan Pařa ile Osman Pařa'nın arası bilinmeyen nedenle açıldı, Sinan Pařa, Osman Pařa'nın azledilmesi için diplomasi yürüttü. Peçevi ve diğer Osmanlı kroniklerine göre bu ihtilafın sebebi Koca Sinan Pařa'nın Lala Mustafa ile rekabeti ve Osman Pařa'ya güvenmemesi idi.²⁹ Nihali'ye göre Sinan Pařa, Osman Pařa'nın güç ve şöhretinden endişe ediyordu: “*Gör ne dir destūra bir ehl-i fesād ister ol Ořmān Pařa ola pād (Fesatçı bir kimsenin vezire ne dediğine bak! “Osman Pařa sizden daha ulu olmak ister.” der.*”³⁰ Osman Pařa, Sinan Pařa ile tümüyle ihtilafa düşmeyi göze alarak onun iki kez yaptığı meşveret çağrısına katılmayı reddetti. Bu aşamada Yemen serdarlığının kendisine verilmesi için İstanbul'a çavuşlarla mektuplar gönderdiği hakkında kayıtlar mevcuttur. Sinan Pařa ve Osman Pařa arasındaki rekabet ve ihtilafın Yemen cephesindeki ordunun mahvolmasına yol açacak boyuta ulaştığı merkez tarafından anlaşıldığında Osman Pařa Yemen – San'ā beylerbeyliğinden azledildi. Gurre-i şaban 977 / 9 Ocak 1570 'de Yemen'den ayrılan Osman Pařa Mekke – Medine yolu üzerinden Mısır'a ulaştı.³¹

Osman Paşa, burada beş ay geçirdi. Bir divan kaydında Osman Paşa'nın Mısır'da kendi halinde kalmadığı, Yemen cephesiyle yakından ilgilendiği, Lala Mustafa Paşa'nın ve kendisinin amansız rakibi olan Koca Sinan Paşa'yı başarısız kılacak hareketlerde bulunduğu, Yemen cephesine asker yazılmasını engellediği açıkça belirtilmiş, bu nedenle merkeze çağrılmıştır.³² Kanuni'nin son zamanlarında başlayan ve Sokullu döneminde doruk noktasına ulaşan sadrazamlık yarışıında hiçbir rolü olmayan Osman Paşa'nın söz konusu konjonktürün etkilerinden kurtulamadığı, özellikle Sinan Paşa ile Lala Mustafa arasındaki rekabette ikincisi doğrultusunda kariyerini planladığı ve bu doğrultuda bazı risklere girmekten kaçınmadığı belli olmaktadır.

Lahsa ve Basra Görevleri

Osman Paşa Mısır'dan İstanbul'a geldiğinde mutad üzere protokol karşılamaları yapılmasına, üst düzey iltifatta bulunulmasına rağmen,

²⁹ Peçevi, Peçevi Tarihi I, s. 338; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 49.

³⁰ Nihali, *Fethiyye-i Yemen Mesnevisi*, Haz. Yusuf Babür, Basılmamış Doktora Tezi, Erzincan 2016, s. 475.

³¹ Hacı Ali Efendi, *Aynı Eser*, s. 221; Peçevi, belirtilen yer; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 52 vd.

³² BOA. MD. D. 14, s. 349 / 504; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 55.

Sokullu'nun iktidarında onun merkezde yer etmesi söz konusu olmayacaktır.³³ Yemen cephesinde Sinan Paşa ile yaşadığı ihtilaf onu savunulamaz şekilde gözden düşürmüş, izzet ve ikramdan uzak bırakmış, otağını Osmanlı merkezinde Edirnekapı'ya kurarak gelişmeleri gözlemlemek durumunda kalmıştır. Osmanlı merkezinde katıksız Sokullu iktidarı hüküm sürüyor, II. Selim adeta kızığa alınmış şekilde icraattan uzak şekilde padişahlık makamını işgal ediyordu. Osman Paşa, İstanbul'da tümüyle sahipsiz değildi. II. Selim'in zayıf iktidarı, Lala Mustafa Paşa'yı, Yemen cephesindeki gayretsizlik ve pasifliğinin ağır faturası altında ezilmekten zorlukla kurtarabilmiş, Padişah'ın yakınında kalabilmesini de temin etmişti. II. Selim Edirne'den İstanbul'a dönerken Osman Paşa'nın ve maiyetinin çadırlarının bulunduğu Edirnekapı'dan geçmiş, Osman Paşa'ya ilgisiz kaldığı anlaşılınca, Mustafa Paşa tarafından padişaha şöret ve namıyla tanıtılmıştır. Mustafa Paşa, Osman Paşa'nın Özellikle Yemen'in fethinde gösterdiği mahareti dile getirmiş, Basra eyaletine atanması ricasında bulunmuştur. Padişah, Mustafa Paşa'yı kırmamış, Basra'ya atanması için emir vermiş, ancak, Tavil Mehmet Paşa buna razı olmayarak daha az gelirli Lahsa eyaletine atanmasını sağlamıştır.³⁴ 24 Cemaziyelahir 979 / 14 Ekim 1571'de bir milyon akçe gelir ile Lahsa eyaletine tayin edilmiştir.³⁵ Osman Paşa bu atamadan fazla memnun kalmasa da hamisi şimdilik bu kadarını elde edebilmiş, kendisine Basra beylerbeyliğinin verileceği garantisini aldıktan sonra bu görevi kabul etmiştir. Osman Paşa iki yıl Lahsa beylerbeyliği yaptıktan sonra 10 Rebiülahir 981 / 9 Ağustos 1573 tarihinde Basra beylerbeyliğine tayin edilmiştir.³⁶

Basra'ya atanmasında Hürmüz üzerinde baş gösteren Portekiz baskısının temel sebep olduğu Asafi tarafından belirtilir. Asafi'nin nakli pek çok divan kaydı tarafından teyid edilir. Esasında Lahsa ve Basra eyaletleri birbirine jeopolitik bakımdan bağlı uzak eyaletler olup Osman Paşa'nın buraya atandığı dönem Kanuni zamanında başlayan Hint – Umman hareketlerinin bir sonuca ulaşmadan, hatta, Portekizlilerin iyice Hürmüz içlerinde ağırlıklarını hissettirecek boyutta devam ettiği bir

³³ Mutad karşılama ve pişkeş töreni için bkz. Asafi, *Aynı Eser*, s. 73.

³⁴ Ali, Kühhü'l – Ahbar II, s. 25 – 26; Eravcı, *Aynı Eser*, s. 49; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 56.

³⁵ BOA. MAD. D. 563, s. 202.

³⁶ KK, Ruus, D. 225, s. 225; MD, D. 22, s. 219 / 421; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 59. Krş., Asafi, *Aynı Eser*, s. 73 – 74; Abdurrahman Şeref, *Aynı Eser*, s. 15; Eravcı, *Aynı Eser*, s. 51.

dönemdir. Osman Paşa Lahsa'dan Basra'ya tayin edilmişse de, Portekiz karşısında Lahsa'yı savunma görevi ona kalmıştır. Basra beylerbeyi iken Basra'yı donanma üretim merkezi haline getirmiş, Bağdat – Mısır Basra üzerinden Hürmüz'e uzanan iaşe ve asker sevkiyatının alt yapısını oluşturmuş, azledileceği tarihe kadar Hürmüz üzerine nihai sonucu getirecek güçlü bir seferin tüm hazırlıklarını yapmıştır.³⁷

Osman Paşa Hürmüz üzerinde güçlü iaşe, asker, mühimmat organizasyonunu son safhasına ulaştırdığı bir aşamada aniden azledilerek Diyarbekir beylerbeyliğine atanmıştır. (5 Rebiülevvel 984 / 2 Haziran 1576).³⁸ Asafi'nin bildirdiğine göre, hayli uzun süren bu görevinden sebebi bilinmeyen bir şekilde azledilmesi, Özdemiroğlu'nu üzmüştür.³⁹

şark Cephesinde Osman Paşa

Osmanlı Devleti 1578 yılında Sokullu'nun tüm engelleme çabalarına rağmen şark cephesini açtı.⁴⁰ Seferin açılmasına İran'ın iç meseleleri ile özellikle Lala Mustafa ve Koca Sinan Paşaların sadrazam olma imkânını yakalama çabaları sebep olmuştur. Söz konusu iki paşanın serdar olma arzusunu bastıramayan Sokullu, Osmanlı tarihinde bir ilk olacak şekilde, iki paşayı da serdarlıkla görevlendirmiştir. Ancak, daha sonra birbiriyle uzlaşmaz derecede zıt olan iki paşanın rekabetlerinin doğuracağı mahzurlar dikkate alınarak Sinan Paşa azledilip, Mustafa Paşa tek başına serdar tayin edilmiştir. 22 şevval 985 / 2 Ocak 1578 tarihinde padişah tarafından şark seferine memur edilen Lala Mustafa Paşa'nın otağı Evail – i Muharrem 986 / 10 Mart 1578'de Üsküdar'da kuruldu, birkaç gün sonra Serdar şark seferine hareket etti.⁴¹

³⁷ Asafi, *Aynı Eser*, s. 74. Çok sayıda Divan – ı Hümayun hüküm kaydı için bkz. Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 59 vd.

³⁸ Divan -ı Hümayun kaydı için bkz. Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 68.

³⁹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 74.

⁴⁰ Sokullu'nun karşı çıkması, ancak engelleyememesi için bkz. Peçevi, *Peçevi Tarihi II*, s. 32.

⁴¹ Ali, *Kühül ahbar III*, s. 361; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı – İran Siyasi Münasebetleri (1578 – 1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s. 29; Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusret – Nâme*, Haz. H. Mustafa Eravcı, T.T.K. Yay., Ankara 2014, s.6. Krş. Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi Selaniki (971 -1003 / 1563 – 1595) I*, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s.117. Farklı tarihler için bkz. Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı – Gürcistan İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 152; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 16.

Osmanlı merkezi yönetimi Gürcistan, Dağıstan, Azerbaycan, Şirvan, gibi sınır ülkelerinde müttefik gördüğü yerli beylere seferle ilgili işbirliği daveti içeren nameler gönderdi. Merkezi ordu ve eyalet ordularının tüm asker, iaşe organizasyonları gönderilen emirlerle Şark cephesine hareket etmesi emri verildi.⁴² Lala Mustafa Paşa'nın en güvenilir adamlarından olan Osman Paşa'ya bulunduğu yerden, toplanma merkezine hareket etmesi ve orduya dahil olması bildirildi (20 M. 986 / 29 Mart 1578).⁴³ Lala Mustafa kumandasındaki merkezi ordu Muharrem 986 / Nisan 1578'de Üsküdar'dan hareket etti ve 2 Temmuz 1578'de Erzurum'a vardı, ordunun toplanma yeri olarak belirlenen Ilıca (Çermik) çayırında otağını kurdu. Osman Paşa, orada orduya dahil oldu.⁴⁴

Serdar, Cemaziyelevvel 986 / Temmuz – Ağustos 1578'de Ilıca çayırından kalkarak Deveboynu civarında Şehitler Tepesi yakınında otağını kurdu. Burada alaylar, şenlikler tertip edildi. Osman Paşa'nın, düldül adı verilen siyah atıyla yaptığı gösteri, kendisi ve maiyetinin tertiplemediği etkili alay sefer kroniğinin ifadelerine konu olmuştur.⁴⁵

Osmanlı ordusu 5 Ağustos 1578'de Ardahan'a vardı. İki gün kalınan sınır kalesinde yerli Gürcü beylerden itaat edenler kabul edildi, Altun Kale (Ahıska) hâkimi Menuçehr'e itaat etme çağrısı yapıldı. Karşı koyacak güçten yoksun dönemin bu önemli şahsiyeti itaat etme kararı aldı.⁴⁶ İran hanlarından Tokmak Han'ın mektubuna cevap yazıldı. Osmanlı ordusu Altunkale'yi fethederek Tiflis'e yöneldi. Ardahan sonrasında Gürcistan toprakları başlıyordu. Osmanlıların Gürcistan içinde irili ufaklı kaleleri fethederek ilerlediği aşamada İranlılar asıl hedefin kendileri olduğunu anlamış, Osmanlıların karşısına dikilmişlerdir.

Çıldır Savaşı

Osmanlılarla Gürcistan'ı savunmak için gelen ve yerli Gürcü beyleriyle müttefik İmam Kulu, Tokmak Han, Kara Han ve başka dokuz handan oluşan İranlılar arasında ilk büyük çaplı savaş Çıldır Ovası'nda cereyan eden Çıldır savaşıdır (5 Cemaziyelahir 986 / 9 Ağustos 1578). Çok şiddetli

⁴² Ali, *Nusret-nâme*, s. 40 – 41.

⁴³ BOA. MD. D. 32, 110 / 228; Ali, *Nusret-nâme*, s. 43 – 44.

⁴⁴ Peçevi, Peçevi Tarihi II, s. 33; Ali, *Nusret-nâme*, s. 63; Gümüş, *Aynı Eser*, s. 157; Tarih – i Osman Paşa, s. 17.

⁴⁵ *Tarih – i Osman Paşa*, s. 18.

⁴⁶ Gümüş, *Aynı Eser*, s. 161; Tarih – i Osman Paşa, s. 20; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 96.

geçen bu savaşın ilk aşamasında Osmanlı öncü birliklerini yakalayan İranlılar üstünlük kurmuş, ancak, nihai aşamada Osmanlılar galip gelmişlerdir. Savaşın galibiyetle sonuçlanmasında Behram Paşa ile birlikte Osman Paşa'nın da büyük rolü olmuştur.⁴⁷ Lala Mustafa Paşa Çıldır savaşının Osmanlılar lehine bitmesini sağlayan Osman Paşa'yı tebrik etmiş ve gözlerinden öpmüştür. Çıldır zaferi akabinde Osmanlılar Yenikale, Ahıska, Ahilkelek, Tümük, Hertvis, Çıldır kalelerini teslim almışlar, buradaki yerli beylerin önde gelenlerinden Menuçehr ve Mahmut Han'ın egemenliklerine son vermişlerdir. Ahıska – Altunkala merkezli Menuçehr Çıldır savaşı akabinde Osmanlı ordu merkezine gelerek İşlam'a girmiş ve Mustafa adını almış, kendisine ilk etapta Oltu sancağı verilmiştir.⁴⁸

Çıldır Savaşı gerek Gürcistan'ın fethi gerekse konjonktürel üstünlüğün elde edilmesi açasından büyük önem taşır. Gürcistan beyleri üzerinde tam bir psikolojik hakimiyet kurulmuştur. Gürcistan kapıları Osmanlı ordusuna açılmıştır. Çıldır savaşı sonrasında kurulan harp meclisinde hedef Tiflis olarak belirlendi. Öncü birliğinin kumandası Osman Paşa'ya verildi ve gönderildi.⁴⁹ Ardından merkezi ordu Tiflis'e yürüdü. Osman Paşa Tiflis'e vardığında Şehir boşaltılmış, savunma kuvvetleri tümüyle çekilmişti. 24 Ağustos'ta Tiflis'e ulaşan Lala Mustafa Paşa orada beş gün kaldı, düzenlemeler yaptı.⁵⁰

Koyungeçidi Savaşı

Lala Mustafa Paşa serdarlığında Osmanlı ordusu Gürcistan fethini büyük çapta tamamlamış olarak kuzeybatı İran arazisine, Şirvan – Azerbaycan fethine yöneldi. İranlılar haklıydı, Osmanlı yayılma stratejisinin asıl hedefi İran idi ve o aşamaya gelinmişti. Çıldır savaşında

⁴⁷ Ali, *Nusret-nâme*, s. 96 – 97; Asafi, *Aynı Eser*, s. 32; Şerafettin Turan, *Aynı Makale*, s. 586; Tarih – i Osman Paşa, s. 20; Gümüş, *Aynı Eser*, s. 163 vd.

⁴⁸ Ali, *Nusret-nâme*, s. 103, 112; Gümüş, *Aynı Eser*, s. 165; Tarih – i Osman Paşa, 21 – 22.

⁴⁹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 33 – 34.

⁵⁰ Ali, *Künhü'l-ı Ahbar II*, s. 291 vd; Rahimizâde İbrahim Harimi Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han – ı Salis*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, 2372, v. 16a; Rahimizâde İbrahim Harimi Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han*, Haz. Çetin Sungur, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1998, s. 17 – 18; Çetin Sungur, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2012, s. 59 – 60.

Osmanlıları durdurmak için tüm gücünü kullanan İran başarılı olmadı. Şimdi yeni büyük bir savaşın eşiğine gelindi. Osmanlıların İran seferlerinde klasik olarak mücadele ettikleri temel zorluk iâşe organizasyonu idi. Aynı zorluk daha büyük bir boyutta kendini gösterdi. Ordu ilerlediği arazide tek bir insanla karşılaşmadı. Zahire kıtlığı had safhaya ulaştı. Şa 'irin kilesi 6 altuna, dakikin 20 vukiyyesi 11 floriye, tuzun vukiyyesi ikişer altuna satın alınır olmuştu. Askerin gıda ve günlük kullanım eşyaları karaborsaya düşmüştü.⁵¹ Orduda isyan derecesinde kaynaşmalar yaşandı. Kışı İran topraklarında geçireceğini anlayan ordu kurmayları ve yeniçeriler serdara şiddetli tepki gösterdiler (6 Recep yevmül sülâsa 986 / 8 Eylül 1578). Serdar ordu meclisini toplayarak ikna edici konuşmalar yaptı. Bu şekilde kaynaşmalar kısmen yatıştırıldı. Cizye şartıyla Osmanlı'ya bağlanan Kakheth kralı Aleksandr (Levendoğlu Han) Osmanlıların doğuya doğru ilerlemesine refakat etti. Serdar, Eres hakimine mektup yazarak Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılanmasını istedi.⁵²

Osmanlı ordusu Kanık (Alazan) nehri üzerinden Şirvan'a geçmek istediye de, yatağı derin olan nehri geçmeden Kür Irmağı'na doğru hareket etti. Oldukça kıraç bir bozkır üzerinden uzun zaman kat edilen yolda ordunun iâşe ihtiyacı had safhaya yükseldi. İranlılar Gürcistan'ın zapt edilmesine engel olamadılar, ancak İran işgaline dönüşen hareketi karşılamaya mecbur idiler. Osmanlı ordusunun zahire kıtlığını değerlendirmek ve Şirvan'a geçmesini engellemek için bölgedeki Azerbaycan, Nahcivan, Tebriz ve Gence eyaletlerinden oluşan tüm İran orduları harekete geçirildi. Emirhan kumandasında 30 bin kişilik orduyla Osmanlıların karşısına çıkan İran ile Osmanlılar arasında ikinci büyük savaş Koyungeçidi mevkiinde cereyan etti. Koyungeçidi savaşında Osmanlı ordusunun kumandası, Özdemiroğlu Osman Paşa, Derviş Paşa, Mehmet Paşa, Behram Paşa ve diğer üst düzey kumandanların elinde idi. İki saat gibi bir süre içinde İran ordusu ağır mağlubiyete uğratıldı, İran ordusunun yarısından fazlası telef oldu (9 Eylül 1578). Koyungeçidi zaferinin kazanıldığı gün, Osmanlılara tabi Levendoğlu Han olarak da

⁵¹ Ali, *Kühü'l – Ahbar II*, s. 296; Ali, *Nusret-nâme*, s. 132.

⁵² Ali, *Nusret-nâme*, s. 131- 133. Tarih için krş. Sungur, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya...*, s. 61.

bilinen Aleksandr diğer koldan şeki üzerine yürümüştü. Koyungeçidi savaşının kazanıldığı gün, şeki'nin düştüğü haberi ulaştı.⁵³

Konuygeçidi zaferi ile şırvan toprakları Osmanlıların eline geçti. Ordu 13 Recep 986 / 15 Eylül 1578'de şırvan'a ulaştı. şırvan'ın Osmanlı yanlısı Sünni ahaliyi büyük şenliklerle Osmanlı ordusunu karşıladı.⁵⁴

şırvan'ın fethinden sonraki hedef şemahı idi. Ancak, İnan ve yerli güçlerin direnişi tümüyle bitmiş değildi. Kış yaklaşmış, fethedilen toprakların statüsü henüz belirlenmemişti. Merkezi ordunun kışı şırvan'da geçirmesi söz konusu olamazdı. Lala Mustafa Paşa şırvan arazisini hukuki bir yapıya kavuşturduktan sonra şırvan'dan ayrılmaya karar verdi.

Fethedilen Toprakların Yeni Statüsü

Gürcistan arazisi büyük ölçüde yerli beylerin elinde idi. şırvan'ın statüsü ise henüz belirlenmeyi bekliyordu. Serdar -ı Ekrem, divan tertipleyerek konuyu ele aldı. şırvan'ın idaresini önce Derviş Paşa'ya teklif etti. Kesin bir dil ve kararlılıkla red cevabı aldı. Behram Paşa'ya teklif yapıldı, aynı kararlılıkla red cevabı alındı. Erzurum beylerbeyi Behram Paşa beylerbeylik görevinden de vazgeçebileceğini, şırvan'da asla kalmayacağını belirtince Erzurum'dan azledilerek Halep beylerbeyliği verildi.

şark cephesinde ortaya çıkan yeni durum, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kariyer ve hayat hikayesinde bir dönüm noktası oldu. O'nun yükselişinde rol oynayan temel faktör, riskleri göze alabilmesi ve ona göre tedbirler geliştirebilmesiydi. Bu aşamada da öyle yaptı. Tüm cephe kumandanlarının reddettiği şırvan beylerbeyliğini kabul etti. Bu aşamada Osman Paşa'nın rütbesi vezirliğe yükseltildi. şırvan, iki milyon akça gelirle, Karaman Beylerbeyliği 'ne eşit bir eyalet oldu.⁵⁵ Esasında şark cephesi yeni başlıyordu. Osman Paşa, uzun sürecek olan bir kahramanlık destanının daha başında idi.

⁵³ Ali, *Nusret-nâme*, s. 134, 135, 138, 139; Rahimizade, *Zafername*, v.19a,b.; Asafi, *Aynı Eser*, s. 39 – 40; Sungur, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya...*, s. 62.

⁵⁴ Rahimizade, *Zafername*, v. 22b; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 117.

⁵⁵ Rahimizade, *Zafername*, v. 24a – 27a.

Sefer münşii Ali'nin nakline göre Şirvan her biri Şiraz, İsfahan, Horasan, Azerbaycan gibi mamur, havası ve halkının kültür ve refah seviyesi yüksek sekiz idari bölge ve şehirden oluşuyordu. Bunlar içinde Şemahı ve Eres Şirvan'ın en büyük vilayetleri olup ticaret ve maişet merkezleri idi. Diğer altısı, Kabale, Bakü, Şâbûrân, Derbend, Mahmud Abad ve Sâliyân idi. Bu sekiz vilayet Şirvan eyaleti adı altında Osman Paşa'ya tevcih edilmişti.

Şirvan, komşu vilayetler ile de her bakımdan coğrafi bütünlük taşıyordu. Osmanlıların gelişi ile bu vilayetler de Osmanlı'ya tabi olarak Şirvan'ın tabii müttefiki konumuna geçmiş idiler. Esasında Osmanlıların Şark cephesindeki asıl güç kaynakları bahis konusu vilayetler olacaktır. Şirvan'a sınır olup halkı Şafii mezhebine bağlı Kumuk ve Kaytak ahalisinin hakimi, Şemhal rütbeli beyler tarafından yönetilen Dağıstan Demirkapı cihetinden; Hristiyan inancına dahil yerli halk üzerinde hüküm süren Levendoğlu Aleksandr Han Gürcistan tarafından ve Osmanlılara tabi Tiflis beylerbeyi kendi tarafından Şirvan'ı çevreleyen bağlı eyaletler idi. Bu dört eyaletten Tiflis hariç diğerleri doğrudan Osmanlı hakimiyeti altına alınmamış, Osmanlı gücüne boyun eğerek himaye altına alınmış idiler. Osmanlılar Şirvan'ı doğrudan hakimiyet altına almışlar, Şirvan'ın İran karşısında tutunabilmesini bu dört eyaletin insicamlı olarak Osmanlılarla işbirliğine bağlı olduğunu ilk fetih sırasında fark etmiş idiler. Serdar – ı Ekrem nezaretinde yapılan yeni düzenlemeye göre idari tablo şöyle idi: Şirvan eyaleti Osman Paşa'ya, Tiflis eyaleti Ferhat Paşaoğlu Mehmet Paşa'ya, Gürcistan ülkesi cizye ile Levend Han oğlu Aleksanr Han'a, Sohûm eyaleti ise Haydar Paşa'ya verilmiştir.⁵⁶

Özdemiroğlu Osman Paşa Yönetiminde Şirvan ve Şark Cephesindeki Gelişmeler

Serdâr-ı Ekrem Lala Mustafâ Paşa, 986 Şa'banı'nın evâsıtı / 17 Ekim 1578'de, ordugahını kurduğu Eres kasabasından kalkıp Erzurum'a hareket etti ve 21 Ramazan 986 / 21 Kasım 1578'de Erzurum'a vardı. ⁵⁷ Şark cephesinde bulunduğu sürenin büyük kısmını orada geçirdi. Sefer münşii Ali, Nusretname'de yer vermediği eleştirel analizini başka eserinde ayrıntısıyla yapar. Lala Mustafa Paşa'nın sefere çıktıktan

⁵⁶ Ali, *Nusret-nâme*, s. 148, 149; Turan, *Aynı Makale*, s. 587.

⁵⁷ *Tarih – i Osman Paşa*, s. 28. Krş. Eravcı, *Aynı Eser*, s. 75.

sonraki fetih politikasını, fetih sürecinde takip ettiği stratejiyi, şırvan'dan geri çekilmesinin yanlışlığını, çekilirken İran'a tabi ülkelerden dönmek yerine Gürcistan üzerinden dönmelerini ve görev verdiği şahısların yanlış kişiler olmasıyla ilgili beş maddede geniş şekilde yaptığı eleştirilerinin hususi önem arz eden kısmı, onun merkezle ilgili endişe, beklenti ve tasavvurlarıdır. Ali, Lala Mustafa Paşa'nın şu sözlerine binaen şırvan cephesini terk ederek Erzurum'a döndüğünü, oysa orada kışı geçirecek fetih hareketini tamamlaması ve sağlamlaştırması gerektiğini belirtir: *"Nihâyet tedârükünde ğaflet ve ümerâdan Güllizâde Muhammed Beg dedükleri meyşûmun iğvâsıyla ferâğat olundi ve kışladuğun takdîrce şırvân Beglerbegiligiyle ibkânı münâsib görürler ve der-i devletdeki 'adüvvlerin sana bu tarikle evâmir-i 'alîye gönderürler dimesiyle serdâr-i kâmkârın kuvvet-i vahimesi mütezâ'if olub ikâmet tarîkinden bi'l-küllîye inâbet olundi"*.⁵⁸

Serdar, Osman Paşa'yı şırvan'da az bir kuvvet ve yetersiz iaşe kaynağı ile bırakarak Erzurum'a çekilmiştir.⁵⁹ Harekatın bundan sonraki aşaması tümüyle Osman Paşa'nın sevk ve idare kabiliyetine ve Kırım akıncı birliklerinin gayretine bağlı kalacaktır. Serdarın dönüşünden hemen sonra Osman Paşa askerini kışı geçirebilmesini sağlayacak iaşe kaynağını temin etmek maksadıyla elindeki birlikleri askeri harekate sevk etti. şamahı, Salyan, Cavad, Karabağ vilayetleri yağma edilerek acil ihtiyaçların temin edilmesi sağlandı.⁶⁰

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın şırvan Cephesi Serdarlığı

Birinci şemahı muharebesi (Aras Han Cengi)⁶¹

⁵⁸ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nasihatu's-Selâtin*, Haz. Kasım Ertaş, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, v.81a, s. 131. Ayrıca bkz. Mustafa Eravcı, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasihatu's-Selâtininde 1578 – 1579 Trans – Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2001), 3 / 1, s. 37.

⁵⁹ Eravcı, *Nasihatu's – Selatinde 1578 – 1579 Trans – Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi*, s. 36

⁶⁰ Ebubekir bin Abdullah, *şark Seferleri*, Haz. Süleyman Lokmacı, Akıl Fikir Yayınevi, İstanbul 2018, s. 50; Tarih – i Osman Paşa, s. 28.

⁶¹ şemahı Muharebesi olarak adlandırılan muharebeye Ali'nin kendisi "Aras Han Muharebesi" dediği gibi, ikinci şemahı savaşı sırasında Osman Paşa'nın Adil Giray'a gönderdiği mektupta da "Aras Han Muharebesi" tabirini kullandığını görüyoruz. Ali,

İranlılar Osman Paşa'nın asker, mühimmat, iaşe bakımından tümüyle yetersiz olduğunun farkında idiler ve bunu değerlendirmekten kaçınmadılar. Karşı saldırıya geçmekte gecikmediler. Osman Paşa'nın ilk hedefi Eres Eyaleti'nin muhafazası için gerekli tedbirleri almak oldu. Eres beylerbeyi Kaytas Paşa Kür üzerindeki köprüde konuşlandırıldıktan sonra Eres ve Şirvan'ın eski hakimleri Eres Han ve Erdoğan Han'a bağlı birlikler Eres'den Kür üzerindeki Salyan mevkiine çekilerek oradan Osmanlı hakimiyetindeki yerlere saldırılar yapmaya koyuldular. Osman Paşa'nın ilk amacı, Eres ve Erdoğan Han'ın teşkil ettiği tehdidi ortadan kaldırmak idi. Eres Han üzerine gönderdiği birlikler ile İranlı birlikler arasındaki ilk çarpışmada iki taraf büyük kayıplar verdi. Kaytas Paşa'yı Eres'de bırakan Serdar Şemahî'ya çekildi (Evahir-i Şa'ban 986 / 31 Ekim 1578).⁶²

Osman Paşa Şemahî'ye varıp eskiden Eres Han'a ait olan evde ikamet etti.⁶³ Ertesi gün Eres Han üzerine varmak kararı alınmışken, Kırım hanının kardeşi Adil Giray kumandasında beş bin miktarı Tatar, Çerkes, Nogay askeri ile Azak beyi Mehmed kumandasında üç yüz yeniçeri, on adet darbzenin padişah emri ile Osman Paşa'nın imdadına erişmek üzere oldukları haberi alınması üzerine harekette vaz geçilerek yeni kuvvetlerin gelmesine kadar beklendi. Eres Han ve Erdoğan Han zayıf kuvvetle yakaladıkları Osman Paşa'nın toparlanmasına fırsat vermeden saldırma kararı aldı.⁶⁴ Yardımcı güçlerin ulaşmasına fırsat vermeden Osman Paşa'yı Şemahî'da imha etmeyi planlamış olmaları yakın bir ihtimaldir.

Ebubekir bin Abdullah'a göre İran tarafından haber getiren casuslar İran tarafının, Orus Han ve Erdoğan hanların saldıracağını haber vermiş ve Osman Paşa İran saldırısına hazır halde beklemeye başlamıştı. Nihayet, savunma kuvvetlerinin yanında olduğunu ima eden Ebubekir, *"bir sabah vakti Eres Han'ın 20000 kişilik kuvvetle saldırdıklarına şahit*

Nusret-nâme, s. 224 – 233. Selaniki de bu muharebeyi "Aras Han Cengi" olarak tanımlar. Bkz. Selaniki, *Selaniki Tarihi I*, s. 121.

⁶² Rahimizade, *Zafer-nâme*, v.28a, 28b s. 28; Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 50; Tarih – *i Osman Paşa*, s. 28, 29.

⁶³ Tarih – *i Osman Paşa*, s. 29.

⁶⁴ Rahimizade, *Zafer-nâme*, v. 29a.

olduk” demektedir. Söz konusu kaynak, saldırı tarihini Evail-i Ramazan 986 / 1 Kasım 1578 olarak vermektedir ⁶⁵

Osmanlılar İran saldırı birliği karşısında sayıca çok az idiler. Sabık Ruha Beyi Helvacı Mustafa Paşa oğlu İbrahim Bey ilk saldırıyı göğüsledi. Kumuk hakimi şamhal Han ve Gürcistan hakimi Aleksandr Han yardıma gelerek Mezaristan arasında savaşa dahil oldu (bu bilgi Ebubekir bin Abdullah tarafından teyid edilmez).⁶⁶ İran kuvvetlerinin şemahi'nin içine girmek için yaptığı inatçı saldırılar Osmanlıların göğüs göğüse muharebe ve top atışlarıyla yaptığı karşılıklarla engellenirken iki taraftan çok sayıda asker kaybı yaşandı.⁶⁷ İranlıların Osman Paşa'nın bulunduğu mevkie yürümekte ısrarcı olmaları savaşın şiddetini artırdı. Osman Paşa yerinden asla ayrılmadı. İranlıların saldırısı, Osman Paşa'nın savunma harbi yaptığı muharebe sabah vaktinden gurup vaktine kadar kesintisiz şiddetli şekilde devam etti. Gecenin başlamasıyla iki ordu birbirinden ayrıldı. Osmanlı kuvvetleri sabahı atlarının üzerinde karşıldılar. Sabaha kadar yakılan meşalelerle şehir gündüz gibi aydınlık yapıldı.⁶⁸

Sabah eriştiğinde haberciler Eres hakimi Kaytas Paşa'nın şehit düştüğu haberini ulaştırdılar. İranlıların bir kolu şemahi'yi kuşatırken diğer bir kolu Eres'deki Kaytas Paşa'yı yetersiz kuvvetle yakalayarak mağlup ve katletmişti. Kaytas Paşa'nın imdadına giden Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı imha ve esir edilmiş, kurtulabilenler Osman Paşa'nın yanına dönmüşlerdi.⁶⁹

İranlılar Osman Paşa'nın inatçı savunması karşısında kuşatma kuvvetlerini artırarak aynı ısrarlılıkla saldırılarını sürdürüyordu. Osman Paşa'nın Kırım kuvvetlerinin yetişmesine kadar savunma yapmaktan başka çaresi yoktu. İki tarafın birbirini imha etmesi şeklinde üç gün üç gece kesintisiz cereyan eden şemahi kuşatması ve savunması dördüncü gününe ulaştığında savaşın dengelerini alt üst eden ve beklenen gelişme gerçekleşti. Padişah'ın emriyle tertip edilen Kırım yardım birlikleri Azak, Çerkes ülkesi, Deşt-i Kıpçak, şamhal, Kaytak, Demirkapı üzerinden, topçu

⁶⁵ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 52; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 30.

⁶⁶ Rahimizade, *Zafer-nâme*, v. 29b – 30a.

⁶⁷ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 54 – 55; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 31.

⁶⁸ Rahimizade, *Zafername*, 30a,31a, 31b; Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 55; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 31,32.

⁶⁹ Rahimizade, *Zafernâme*, v. 30b- 31b.

birlikleriyle takviyeli olarak kırk günlük yol kat ederek Şirvan'a ulaştılar.⁷⁰ Adil Giray, Saadet Giray, Gazi Giray ve ismi verilmeyen diğer bir kumandan komutasında yetişen yardımcı birlikler beklemeden İran ordusuna saldırdılar, İranlılar firar etmeye takat bulamadan ağır şekilde yenildiler.⁷¹ İran ordusunun üst düzey kumandanlarından Aras Han ve Dede Han diri olarak yakalanırken, Mirza Ali Sultan, Hüseyin Can Sultan ve Gence hakimi İmam Kulu Sultan diri yakalandıkları halde katl edildiler. Bur hakimi Baba Halife, Gilan hakimi Seyyid Mir Sultan, Levendoğlu İsa Sultan ve Erdoğan Sultan'ın başları kesildi. Yirmi bin kişilik İran ordusundan ancak bin kadarı sağ kalabildi.⁷²

Osman Paşa'nın askerî hayatında eriştiği en yüksek aşama şüphesiz Şemahi zaferidir. Bu zafer katıksız şekilde, Kefe üzerinden sevk edilen Tatar akıncı birlikleriyle onlara refakat eden Osmanlı topçu birliklerinin eseridir. Osman Paşa üç gün boyunca toy ve şenliklerle büyük zaferini kutladı. Tatar mirzalarına ve sultanlarına hilatlar, kaftanlar giydirdi. Atlar, kılıçlar hediye etti. İran ordusunun hazinesi dahil olmak üzere bölge bütünüyle Tatar yağmasına açıldı.⁷³

İkinci Şamahı Savaşı (26 Kasım 1578)

Birinci Şamahı mağlubiyeti İran'da umumi bir şok ve panik yarattı. Osmanlıların İran'ı tamamen işgal edebileceklerini ilk kez düşünmeye başlayan İran üst yönetimi tüm gücünü Osman Paşa üzerine yoğunlaştırarak Şamahı'yi ikinci kez kuşatacaktır. İran şahı, bizzat sekiz yaşındaki kendi oğlunu annesiyle ve Halil Han, Emir Han, Kevkep Han, Şahkulu Han, Korucubaşı Pervane Ağa, Yüzbaşı Kaytas Ağa ve diğer üst düzey askeri rical ile takviye edilmiş olarak 80000 kişilik büyük bir orduyu Şemahi kuşatması için harekete geçirdi.⁷⁴

⁷⁰ Ebubekir bin Abdullah, s. 56; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 32; Asafi, *Aynı Eser*, s. 121.

⁷¹ Türk kaynakları Kırım yardımcı birliğinin beş binden ibaret olduğunu belirtirken İran kaynağı yirmi bin kadar olduğuna işaret eder. Savaşı kazanan asıl gücün Tatarlar olduğunu vurgular. Tatar birliği Adil Giray kumandasında gönderilmiştir. İskender Bey Münşi, *Tarih-i Alemara-yı Abbasi I*, Bakü 2009. s. 479.

⁷²Rahimizade, *Zafernâme*, v.32a; Ali, *Nusretname*, s. 181, 182; Asafi, *Aynı Eser*, s. 127, 128.

⁷³ Rahimizade, *Zafernâme*, v.33a; Ebubekir bin Abdullah, s. 59; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 33, Asafi, *Aynı eser*, s. 128, 129.

⁷⁴ Rahimizade, *Zafernâme*, v. 33b- 34a.

İran tarafı tüm gücünü Şemahı üzerine seferber ederken Osmanlı tarafı tam bir dağınıklık ve disiplinsizlik içinde idi. Tatar birlikleri asli alışkanlıkları gereği yağma ve çapula dalarak Osmanlı ordusu için hayati olan yardım görevini unuttular. Tatarlar yalnız İran yanlısı halkı değil, Osmanlıların yegâne güç kaynağı olan Sünni halkı da yağmalıyor, rencide ediyordu. Yerli halkın şikayetleri karşısında Osman Paşa çaresiz kalmıştı.⁷⁵

26 Ramazan 986 / 26 Kasım 1578'de Şemahı'nın kuzey tarafında yer alan Gülistan Kalesi'nden saldıran Abdullah Han ile Osmanlı birlikleri arasında şiddetli bir savaş cereyan etti. Osman Paşa Adil Giray'a hızla orduya yetişmesi için haber gönderdi ise de oldukça disiplinsiz bir halde yağmaya dalarak İran içinde ilerliyordu.⁷⁶ Tatar birliklerinin toparlanması uzun zaman alacaktı. Adil Giray'ın yanında yalnız 2000 kişi bulunuyordu.⁷⁷ Ebubekir bin Abdullah, Rahimizade'nin bu eleştirel anlatımına yer vermez; iki kaynak, Tatar birliğinin ikinci Şemahı savaşında oynadığı rolü aynı duyarlılıkla verir. Rahimizade'ye göre Osman Paşa, Tatar ordu yetkililerine ganimeti bir yere koyarak hızla Şemahi imdadına yetişmesi çağrısında bulunmuş, Tatarlar İranlıları hafife alarak askeri tedbirler almaya yanaşmamışlardı. Bu tür vaziyetlerden habersiz olan İranlılar, Osman Paşa üzerine yaptıkları saldırılardan sonuç alamayıp, ilk kuşatmada olduğu gibi kuşatmanın süreceğini anlamışlardı. Keza, Tatar ordusunun ani baskını karşısında aynı akıbetin kendilerini beklediği düşüncesine kapıldılar ve Şemahı kuşatmasını kaldırarak Tatarlar üzerine yürüdüler. Tatar ordusunun Osman Paşa'ya gönderdiği ulakları da yakalayıp istihbarat edinen İranlılar Tatarları hazırlıksız ve dağınık halde bastırarak mağlup ettiler. Adil Giray esir olmaktan kurtulamadı.⁷⁸ Ebubekir bin Abdullah, Osman Paşa'nın savunma kuvvetlerinin oldukça zafiyet içine düştüklerini, İran ordusunun devam etmesi halinde uzun süre dayanamayacaklarını belirterek, İranlıların ani bir Tatar saldırısı karşısında evvelki akıbete düşmekten endişe ederek kuşatmayı kaldırıp Tatarlar üzerine

⁷⁵ Ebubekir bin Abdullah, s. 59; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 34; Rahimizade, *Zafernâme*, v. 34a.

⁷⁶ Asafi, *Aynı Eser*, s. 130.

⁷⁷ Rahimizade, *Zafernâme*, v. 34b.

⁷⁸ Rahimizade, *Zafername*, v. 36a – 36b; Asafi, *Aynı Eser*, s. 147.

yürüdüklerini ve onları mağlup ettiklerini bildirir.⁷⁹ İki kaynağın bilgileri, İran ordusunun asıl korkusu ve çekinme kaynağının Tatarlar olduğu hususunda birleşir. Tatar birlikleri disiplinsizliklerine, yağmaya dalarak güçlerini yitirmelerine rağmen, İranlıların Şemahı kuşatmasından vazgeçmelerinde asli etken olduğu anlaşılmaktadır.

Tatarların hezimete uğramasından sonra Osmanlı ordusunda da ciddi bir dağılma hali yaşandığı, umumi firarların başladığı, Osman Paşa'nın topyekûn dağılmayı önlemek için sert tedbirler alarak bu tür hallere yönelenlerin idam edilmesini emrettiği; alınan sert tedbirler sayesinde dağılma ve firarların son bulduğu bildirilir.⁸⁰ Bu gelişmeler üzerine Şemahı'yı tutamayacağını anlayan Osman Paşa 10 Zilhicce 986 / 25 Şubat 1579'da Şemahı'dan ayrılarak Demirkapı'ya hareket etti.⁸¹

Bir bayram gününe rastlayan bu çekilme harekâtı ordunun büyük çapta kayıplar vermesiyle gerçekleşti. O dönemlerde rastlanmayan ağır soğuklu bir kış, askerın donmasına veya uzuv kayıpları yaşamasına neden olmuştu. Diğer bir müşkülât, Demirkapı'daki yerli güçlerin ikinci Şemahı mağlubiyetinden sonra Osmanlı'dan yüz çevirerek İran yanlısı olmalarından kaynaklanmıştı. Askerî bir nitelik taşıyan yerli halk, Osmanlıları zayıf buldukları her noktada yağmalıyor ve öldürmekten çekinmiyordu. Ordu ağır kış soğuklarına mukavemet ederek yorgun şekilde Demirkapı'ya 8 – 12 günde ulaştı. Demirkapı muhafazası için bırakılan sınırlı sayıda asker, Adil Giray'ın esir olması ve Tatar ordusunun tarumar olmasını duyduktan sonra kaleden ayrılarak Kefe'ye dönmüş, oradaki yerli güçler İran'ın tarafına geçmişlerdi. Osmanlı ordusu kapıların açılmaması sonucu kaleyi kuşatıp fethetmek zorunda kalmıştı.⁸²

Osman Paşa'nın Demirkapı'yı Üs Edinerek Savunmasını Sürdürmesi

Demirkapı bakımsız, harabeye yüz tutmuş vaziyette idi. Ağır kış şartları devam ediyordu. Asker zahiresizlikten açlık çekiyordu. Atlar beslenemez olmuş, pek çoğu kışı geçiremeyecekleri anlaşılınca bozkıra salınmış idiler. Şirvan ülkesi zahire bakımından zengin olmasına rağmen

⁷⁹ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 66; Tarih – i Osman Paşa, s. 37.

⁸⁰ Rahimizade, *Zafernâme*, v. 36b, 36a.

⁸¹ Rahimizade, *Aynı Eser*, v. 38a, s. 37; Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 69; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 38 – 39.

⁸² Rahimizade, *Zafernâme*, v.38b; Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 72; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 39 – 40; Asafi, *Aynı Eser*, s. 157; İskender Bey Münşi, *Aynı Eser*, s. 482.

halk önce ordunun yağma ve cebir kullanma ihtimali karşısında kendini korumaya almış ve ortalıkta görünmemişti. Osmanlılar bu aşamada zahire ihtiyaçlarını büyük ölçüde yerli halktan cebir yoluyla temin ettiler. Osmanlı ordusu ihtiyaçlarını temin etmek için para harcamaya başladıkça kıtlık bittiği gibi artık her türlü ihtiyaç maddesi fazlasıyla bulunur oldu. Bu şekilde bahara ulaşıldı.⁸³

Demirkapı etrafında Tebersaran, Kaytak, şamhal, Tuman, Kumuk, Kabarta ve çerkes, toplulukları meskundu. Asker tabiatlı olan, tarihinin hiçbir devrinde zorba güce boyun eğmemek, vergi vermemekle övünen bu halklar, Osmanlı hakimiyetinin ilk devresinde İran askeri gücünden daha büyük bir tehdit içeriyordu.⁸⁴ Hukuk, nizam bilmeyen, üretim hayatından hayli uzak bu halklar, Osmanlı askerlerine ait ne varsa geçim kaynağı olarak gördüler. Atlar çalınıyor, yalnız yakalanan askerler soyuluyordu. Askerler at otlatmaya, hayvanları suya çıkarmaya bile yalnız gidemez olmuşlardı. Bu şartlarda kalenin dışında doğa hali ve zorbalık kol gezmeye başladı. Osman Paşa'nın askeri birlikleri için İran askerinden daha büyük tehlike, nereden geleceği belli olmayan bu tabii nüfusun yarattığı tehlike idi. Etraf halkı silahlı gruplar halinde pusuya yatıyor ve az nüfusla kalenin dışına çıkan Osmanlı askerlerini pusuya düşürüyor, yağmalıyor, katlediyordu.

Osman Paşa bu hususa bir çare bulmak amacıyla bir araştırma yaptırdı. Osmanlı birliklerine böylesine eza ve cevr eden eşkıyanın Kaytak beyi Osumi'nin adamları olduğunu öğrendi. Kaytak beyi, Osmanlı askerini nerede bulurlarsa yağmalama ve öldürme emri vermiş idi.⁸⁵ Kaytaklar Osman Paşa'nın gelişini kendilerine tehdit olarak algılamış idiler. Bu şartlarda Demirkapı'da da fazla barınamayacağını fark eden Osman Paşa, sınırlı birliği ile Kaytak hakiminin hakimiyet alanlarına cezalandırma amaçlı bir yağma seferi düzenledi. Kaytak beyinin oturduğu köye kadar ilerleyen Osman Paşa, burayı yağma ve talan emri verdi. Karşı koyanlar öldürüldü. Kaytaklılar asla mağlubiyet tanımayan bir halktı. Osman Paşa onları kılıçtan geçirdikçe, çoğaldılar. Osmanlılar asla bu halk üzerinde üstünlük kuramadılar. Demirkapı'ya güç bela

⁸³ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 73; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 41.

⁸⁴ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 73-77; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 41 – 44.

⁸⁵ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 80; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 45.

dönebildiler. Yollar, beller, bozkırlar Osmanlılar için ölüm tehdidi içeren yerler haline gelmişti.⁸⁶

Tebesaran yakınında, Elbruz Dağı eteğinde sakin Gürel taifesi mevcut idi. Kızılbaşlara yakınlık duyan, Şii mezhebine tabi halk, Osmanlı askeri için en büyük tehdit ve tehlike kaynağı haline gelmişti. Osman Paşa, Gürel taifesi üzerine de bir miktar kuvvet gönderip mallarını yağmalattırdı, ev barklarını yaktırıp yıktırdı, yüklü miktarda esir ve ganimet aldırdı, elebaşlarını katlettirdi.⁸⁷

Osman Paşa Şemahı'dan ayrıldıktan sonra Şemahı Kızılbaşlar tarafından istila edildi, yağmalanan şehirde kalan malul, yaralı, hasta Osmanlı askeri yağma ve katledildi. Şehirde Osmanlı yanlısı olduğuna hükmedilen tüm nüfus kılıçtan geçirildi. Acıklı vaziyet Van'a ulaşmış olmalı ki, Van beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın sınır kalelerini vurduktan sonra Tebriz üzerine yürüdüğü haberi İran şahı üzerinde korkuya sebep oldu. Hamza Mirza, Mirza Süleyman, Emir Han, Şahruh Han, Pire Muhammed Han, Türkman Muhammed Han, Halil Han, Halife Ensar ve daha bir çok aşiret beylerini Hüsrev Paşa üzerine sevk etti.⁸⁸

Hüsrev Paşa'nın Tebriz'i tehdit etmesi üzerine İran yerli güçlerinin Tebriz savunmasına sevk edilmesi Şemahı ve Şirvan taraflarındaki Osmanlı birliklerini rahatlattı. Bunu değerlendirmek isteyen Osman Paşa ağır kış şartlarından dolayı Şemahı'da bırakılan topların ve barutun getirilmesi için birlik sevk etti, tedbirler aldı. Şemahı'da kalan ağır ateşli silahlar Demirkapı'ya getirildi.⁸⁹

Kırım Birliklerinin Osman Paşa'nın Yardımına Ulaşması ve Savaşın Osmanlıların Lehine Dönmesi

Osmanlı merkezi yönetimi, Lala Mustafa Paşa'nın ordunun asli mevcudunu Erzurum'da hareketsiz bırakmasından rahatsız idi. Lala Mustafa Paşa'ya gönderilen emirle yeniden Şark seferine yönelmesi istendi. Osmanlı eyaletlerinden Erzurum'a mühimmat, asker ve zahire sevkıyatı yapıldı. Lala Mustafa Paşa bu gelişmeler üzerine karargahını

⁸⁶ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 81; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 46.

⁸⁷ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 83; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 47; Asafi, *Aynı Eser*, s. 171 – 173.

⁸⁸ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 84; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 47.

⁸⁹ Ebubekir bin Abdullah, *Aynı Eser*, s. 85; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 48.

Erzurum'dan Kars'a nakletti (Evahir – i Cemaziyelevvel 987 / 25 Temmuz 1579).⁹⁰ Merkezi yönetimin beklentisi Serdar'ın hızla şırvan'a, Osman Paşa'ya ulaşması ve oradaki birliklerle şark seferinin tamamlanmasıydı. Lala Mustafa üç ayını Kars kalesini inşa ve tamir etmekle geçirdi. Serdar, yazı bu şekilde geçirmiş, güz soğukları başlamıştı. Artık Demirkapı cephesine ulaşması imkanı kalmamıştı.⁹¹

Osmanlı merkezi yönetimi Lala Mustafa Paşa'nın Kars üzerinden Osman Paşa'ya ulaşmasını emrederken, Kırım hanı Mehmet Giray'ın da Osman Paşa'nın yardımına koşmasını istemişti. Mehmed Giray Han Evahir – i şaban 987 / 21 Ekim 1579'da kırk bin mikdârı Tatar askerıyla Demirkapı'ya ulaştı.⁹² İnan kaynağı, Mehmet Giray'ın yanında Gazi Giray, Safa Giray ve Saadet Giray olduğunu belirtir. Mehmed Giray'ın, öldürölmüş olan Adil Giray'ın intikamını almak amacıyla olduğunu ekler.⁹³

Kırım hanı Demirkapı'ya vardığında Osman Paşa atından inip merhaba etmek istedi, han buna izin vermeksizin at üzerinde musafaha ederek konağa vardılar. Osman Paşa Kırım birliğine üst düzey bir ziyafet verdi. Osman Paşa, han ve oğullarına Padişah tarafından verilmiş cevherli kılıçlar, kıymeti yüksek hılatler, mükemmel atlar hediye etti. Alt düzey Tatarlara da sayısız ihsanlar verdi. Özdemiroğlu ile Kırım hanı Mehmet Giray arasında tam ahenk mevcut idi. Karşılıklı pişkeş, hediye sunumu üst düzeyde cereyan etti. Özdemiroğlu, Han'ın oğluna “oğlum” diyecek kadar Kırım hanı ile yakın ve samimi idi. Osman Paşa Mustafa Paşa'nın varmasını beklediği halde Kırım hanı daha gerçekçi düşünerek serdarın değerli zamanları kale inşasıyla harcadığını, sefer mevsiminin geçtiğini, fazla ümit var olmaması gerektiğini hatırlattı.⁹⁴

⁹⁰ Tarih – i Osman Paşa, s. 50. Rahimizade'ye göre Kars'a varış Cemaziyelevvel'in başlarıdır. Bkz. Rahimizade, *Zafernâme*, v. 44b.

⁹¹ *Tarih – i Osman Paşa*, s. 51.

⁹² Peçeви, *Peçeви Tarihi II*, s. 55; *Tarih – i Osman Paşa*, s. 51. Bu rakam bizce makuldür. Rahimizade Kırım hanının 80 bin kişilik kuvvetle geldiğini bildirir ki mübalağalıdır Bkz. Rahimizade, *Zafernâme*, v. 41a; şecaatname'de de söz konusu rakam 40 bin olarak verilir. Bkz. Asafi, *Aynı Eser*, s. 84.

⁹³ İskender Bey Münşi, *Aynı Eser*, s. 507.

⁹⁴ Rahimizade, *Zafername*, v. 41a; Asafi, *Aynı Eser*, s. 197; Ebubekir bin Abdullah, s.96; *Tarih – i Osman Paşa*, s.52, 53.

Bu diyara gelinmişken, elimizden geleni yapalım, Gence, Karabağ vilayetlerini vurup talan edip mamurelerin viran edelim, mahbub ve mahbubesini esir edelim, mal ve servetini alıp ganimetle dönelim dedi. 11 Ramazan 987 / 1 Kasım 1579'da Osmanlı ve Kırım birliklerinin katıldığı yağma seferi düzenlendi. Söz konusu hareketin hedefi, “Hz. Adem'den beri Hz. Hamza hariç kimse Elbruz Dağı'na girip hüküm sürmemiştir. İran şahları bile yüz elli binden fazla ordularıyla gelip mağlup ve hayal kırıklıklarıyla geri dönmüşlerdir. Şimdi Rumiler de aynı akıbete mahkumdur diye düşünen ve hareket eden Taberistan, Kaytak ve Kıpçakiler” idi.⁹⁵

Gazi Giray ve Osmanlı topçu birlikleri eşliğinde yapılan yağma seferinde tüm güçleriyle karşı koyan yerli güçler tarumar edildi, evleri barkları yakılıp yıkıldı, asker bol ganimetle Demirkapı'ya döndü. Kırım birliklerinin gücünü fark eden yerli hakimler, ihtiyarlar Osman Paşa'ya elçiler gönderip af dilediler, Osmanlı hakimiyetine bir daha başkaldırmama sözü verdiler.⁹⁶

Osman Paşa, Osmanlı yönetiminin kılıç zoruyla boyun eğdirdiği Efrenc, Beç, Alman ve sair halktan aldığı cizye vergisinin onlar için de geçerli olduğunu, bunu ödedikleri takdirde himaye altına alınacaklarını bildirdi. Yerli halkın hakimleri Osmanlı yönetiminin temel esaslarını kabul edip boyun eğdiklerini bildirdiler. Bu suretle Şirvan, Demirkapı, Dağıstan ve civarında Osmanlı egemenliği ilk kez sağlam bir anlaşma akdi içine alınmış oldu.⁹⁷

Kırım ve Osmanlı ordusu bu savaşlarda çok ganimet topladı. Özdemiroğlu kendi payına düşen ganimet malını, zaferlerinin temel kaynağı olan Kırım birliklerine dağıttı. Savaşta edindiği servetini yine savaşın kahramanlarına bahşetti. Şemahi'yi elinde tutan Mehmed Han tayin edilen Tatar birliği tarafından gizlice basılarak katledildi. Özdemiroğlu, Badku Şehri'ne hakim olan Han Ali ile Maksud Sultan'ı adamlarıyla birlikte ele geçirdi.⁹⁸ Osmanlı – Kırım birlikleri Muhammed Han'a bağlı Kızılbaşları cezalandırdıktan sonra Şabaran, Şemahi ve Eres kasabalarını ele geçirip oralara muhafaza birlikleri ve yöneticiler

⁹⁵ Rahimizade, *Zafername*, v. 41b – 42a.

⁹⁶ Rahimizade, *Zafername*, v.43a.

⁹⁷ Rahimizade, *Zafername*, v. 43b.

⁹⁸ Asafi, *Aynı Eser*, 197- 199.

koydular. Eres kasabası şehri terk eden İraniılar tarafından tamamen harap edilmiş şekilde bulundu (Ramazan 987 / Kasım 1579).⁹⁹

Osman Paşa'nın şirvan'da bir Kez Daha Yalnız Kalışı

Lala Mustafa Paşa'nın şirvan'a yönelmek yerine tekrar Erzurum'a dönmesi (Kasım 1579) Osman Paşa ve Kırım hanı nezdinde hayal kırıklığı yarattı. Bu sırada Tatar birlikleri İran üzerinde yıpratıcı yağma hareketlerini sürdürüyordu. Zegem, Dızak, Verende, Arazbar, Halu memleketlerini yağma ve talan ettiler. Kızılbaşlarla meskûn bölge halkının acımaksızın katledildiği belirtilir.¹⁰⁰ Lala Mustafa Paşa stratejisini şirvan üzerine değil merkezdeki gelişmelere göre planladığı genel kabul görmüştür. Gözü sadrazamlıkta olan Lala, Sokullu'nun ölümüyle başlayan yeni iç siyaseti izliyor, her halükârda sadrazamlığı hedefliyordu. Lala Mustafa Paşa şirvan cephesinin adeta kaldırılmasından yana idi. Bu husus onu Erzurum ve Kars'ta bulunmaya adeta mahkûm etmişti.¹⁰¹

Mehmet Giray ile Osman Paşa arasında tam uyum hali mevcut olup, Kırım birliklerinin şirvan'da serbest hareketlerine karşı çıkılmaması halinde şirvan'dan ayrılmayacakları anlaşılmaktadır. Buna en önemli delil Mehmet Giray'ın Kazvin ve civarını yağmalama ve zapt etme teklifidir. Özdemiroğlu ile Kırım hanı kendi aralarında anlaşarak Kazvin'i fethetmek için sabık serdar vezir Mustafa Paşa'dan izin istediler. Mustafa Paşa Kars kalesinin inşa ve onarım meselesini bahane ederek Özdemiroğlu'nu Kazvin'e yürümekten menetti.¹⁰²

Tatar hanı sahrada divan kurup sultanlarıyla keneş yaptı. Kırım hanı ve maiyeti söz konusu keneşde, Lala Mustafa Paşa'nın Kazvin'in fethini menetmesini kabul edilemez buldu. Osmanlı merkezi kumandasına karşı restleşmeye yönelen Tatar üst mevki kumandanları hanlarına bağlılık yemini ettiler.¹⁰³

Bu hadise, Osmanlı – Kırım ittifakının sadece şirvan cephesinde ilk kez büyük bir yara almasıyla sınırlı kalmayacak, Mehmet Giray'ın Kırım'a çekilmesinden sonra Osmanlı – Merkezi yönetimi ile köprülerin

⁹⁹ *Tarih – i Osman Paşa*, s. 53.

¹⁰⁰ *Tarih – i Osman Paşa*, s. 54.

¹⁰¹ Turan, *Aynı Makale*, s. 590.

¹⁰² Asafi, *Aynı Eser*, s. 203.

¹⁰³ Asafi, *Aynı Eser* s. 205.

yıkılmasına, Mehmet Giray'ın azledilmesine yol açacak; Mehmet Giray ve yakınlarının yarattığı iç muhalefet bir sonraki yüzyıla intikal ederek Kırım'ın aşama aşama Osmanlı'dan uzaklaşmasına ve zayıflamasına yol açacaktır. Kırım'da bir tarafın Osmanlı merkezi hükümetinin tayin ettiği Osmanlı hükümetine mutlak şekilde bağlı, bir tarafın ise radikal şekilde karşıt olmak üzere iki cenahın oluşmasının ilk safhası bu şekilde başlamıştır.

Osman Paşa şüphesiz Osmanlı merkezi idaresinin emrinde hareket etmek zorunda idi. Kırım hanının bu tepkisel tavrına olumlu cevap vermek istese de bunu yapmaya yetkisi yoktu. Kazvin seferine nazik dille red cevabı vermesi üzerine Kırım ordu iradesi ile Osmanlılar arasındaki çatlak kesinleşti. Kırım hanı, ordusu ile Şirvan cephesinden ayrıldı ve Kırım'a geri döndü.¹⁰⁴ Osman Paşa Kırım hanına Osmanlı ordusuyla birlikte Şirvan'da kalmasını sağlamak için tüm girişimleri yaptı. Kırım hanı bu çabalara olumsuz cevap verdi. Oğlu Saâdet Giray ve kardeşi Gazi Giray'ı iki bin askerle Şirvan'da bırakarak Kırım'a döndü.¹⁰⁵

Kırım hanının ordusuyla cepheden ayrılması Şirvan cephesinde büyük hasar meydana getirdi. Osmanlı ordusunda da derin bozulmalar oldu. Ordudan ayrılan birkaç bin asker Erzurum tarafına firar ettiler. Orduda baş gösteren umumi görüş ayrılıkları iç çatışmaya yol açtı. İç kargaşa ile birbirini kıran ordu içinde ciddi kayıplar yaşandı. Osmanlı ordusu Osman Paşa tarafından güçlkle yatıştırılabildi.¹⁰⁶

Şirvan Cephesinde İnan Üstünlüğü

Kırım hanının Şirvan cephesinden ayrıldığı haberi yayılınca İran tarafı saldırıya geçti. Pire Han isimli İranlı kumandan kırk bin askerle saldırdı. Kırım hanının oğlu firar etti. Hanın kardeşi ve oğlu da Şirvan cephesinde disiplini elden bırakarak zevk u safaya yöneldiler. Osmanlı merkezi

¹⁰⁴ Asafi, *Aynı Eser* s. 209; Tarih – *i Osman Paşa*, s. 54.

¹⁰⁵ Asafi, *Aynı Eser*, s. 218, 219. Mehmet Giray Han'ın Şirvan'dan ayrılmasıyla ilgili kaynaklarda kesin bilgi yoktur. Lala Mustafa Paşa'nın Kasım 1579'da (Tarih – *i Osman Paşa*, s. 54) Erzurum'a çekilişinin doğurduğu hayal kırıklığı üzerine Han cepheyi terk etme kararı almıştı. Kasım 1579 tarihinden sonra birkaç hareket daha yapılmış, Kazvin üzerine yapılması planlanan saldırı üzerinde anlaşmazlık olunca han çekilmişti. Bu bakımdan Han'ın ayrılışını Aralık 1579 ile Ocak 1580 arasında, kuvvetli ihtimalle Ocak – Şubat 1580'de düşünmek yanlış olmayacaktır.

¹⁰⁶ Asafi, *Aynı Eser*, s. 210 – 213 – 214.

yönetimi Musli Çavuş'u göndererek Saadet Giray'a nasihat etti. Saadet Giray nasihati dinlemek şöyle dursun, Osmanlı merkezi hükümetinin iradesini ileten Musli Çavuş'a ağır hakaret etti, ok ve kılıç ile atını üzerine sürdü.¹⁰⁷ Musli Çavuş'a ilaveten Osman Paşa da Saadet Giray'a elinden gelen tüm nasihati yaptı. Hanzadenin nasihat dinlemeye niyeti yoktu. Babası gibi kendisine bağlı askerle birlikte şırvan cephesinden ayrılarak Kırım'a döndü. Saadet Giray'ın ayrılmasından sonra şırvan cephesinde kalan Kırım birliğinin kumandası hanın kardeşi Gazi Giray'a devredildi. Gazi Giray, Osmanlı ile birlikte Güre şehrini vurdu.¹⁰⁸ Osman Paşa'nın İran ile yaptığı savaşlarda Kırım birliği hala çok önemli rol oynuyordu. Gazi Giray, Osman Paşa'nın temel dayanağı olmuştu.

İran şahı, şırvan hanlığını Bikir Han'a verdi. Bikir Han on beş bin askerle Kür nehrini geçerek şırvan'a girdi. Osman Paşa Kızılbaş saldıralarının olacağını haber aldıktan sonra bunları göğüslemek için Bürhanoğlu Ebubekir Mirza'yı yoldaş ederek Gazi Giray Sultan'ı görevlendirdi. Kırım birlikleri ile dağlılardan toplanan askerlerin kumandanı Ebubekir Mirza İran askerleriyle şiddetli savaşlar yaptılar. Ebubekir Mirza İran tarafının sayıca büyük üstünlük sahibi olduğu ve mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu anlayınca firar etti. Sayıca çok az askerle İran karşısında tek başına kalan Gazi Giray Sultan İranlılarla kahramanca savaştı ve esir düştü.¹⁰⁹

Gazi Giray'ın esir olmasından sonra Osman Paşa'nın şırvan'daki temel direği yıkılmış oluyordu. Bunun farkında olan İranlılar şırvan'ı toplu istilaya yöneldiler. Her nahiyeye ve yerleşim yerine biner kişilik kuvvetler tayin ederek şırvan'ı istila ettiler. Osman Paşa bu hal karşısında çaresiz kaldı. İran'ın şırvan'ı istilası şırvan'daki yerleşim dokusunu alt üst etti. Aileler istila karşısında korunmak için dağlık alanlara çekildiler. Tarım hayatı söndü, üretim tümüyle durdu. Yapılan üretim de İranlı istilacılar tarafından yağmalandı. Osmanlı ordusunun idamesi için gerekli şartlar ortadan kalktı. Askerlere ulufe ve maaş verme imkanı yok oldu.¹¹⁰

Osman Paşa'nın harp ile dolu hayatında geçirdiği en zor zaman dilimi bu olmalıdır. İran'ın üstünlük kurduğu bir yıllık zaman zarfında askeri

¹⁰⁷ Asafi, *Aynı Eser*, s. 222 – 224.

¹⁰⁸ Asafi, *Aynı Eser*, s. 226 – 227.

¹⁰⁹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 265 – 272.

¹¹⁰ Asafi, *Aynı Eser*, s. 278 – 279.

kumanda edecek yetenekli kumandan da kalmamıştı. İran istilasını göğüslemek üzere Asafi Bey'in yanına sancak beyi Kaykı Bey'i koşarak Kabale isimli kaleyi tutmak için görevlendirdi.¹¹¹ Asafi bey Kabale şehrine girdi. Bunu haber alan Kızılbaş dört beş bin asker ve tüfenkçi ile kaleyi kuşattı. 18 gün kesintisiz savaş oldu.¹¹²

Gassânî sancak beyi bu savaşlarda esir edildi. İranlılar Gassani sancak beyinin eline bir sahte mektup verip onu serbest bıraktılar. Kale halkına da barışçı davrandılar. Mektupta, padişahın Gassani sancak beyine mektup yazarak barış yapılması emrini verdiği, İran tarafının da buna razı olduğu belirtiliyordu. Bunu okuyan yeniçeriler, *"Padişahımız ile Şah sulh eylemişler. İmdi şimdiden sonra cenk itmeziz. Kal'adan çıkalım gidelim deyu ikdam eylediler."*¹¹³ Asafi bunun bir yanıltma taktiği olduğunu derhal fark ederek nasihatlerle yeniçerileri ikna etti. Osmanlı tarafı oyuna gelmedi. İran tarafı bu oyunu sonuna kadar oynamaya devam etti. Elllerine Mushaf alan İranlılar kale önlerine gelerek yemin ettiler. Yeniçerileri inandırmak için türlü oyunlar oynadılar. Asafi'nin Kabale savunmasında yardımcı olarak tek adamı olan Kaykı Bey dahil yeniçeriler İranlıların Mushafli taktiklerine inanarak Asafi'yi terk ettiler. Asafi, yetersiz sayıda muhafızı ile tüm gücüyle mücadele etmesine rağmen esir olmaktan kurtulamadı.¹¹⁴

Merkezi Yönetimde Ortaya Çıkan Değişmeler ve Şirvan Cephesine Etkileri

21 Şaban 987 / 13 Ekim 1579 tarihinde Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa bir suikast ile öldürüldü. Sadrazamlığa Ahmet Paşa atandı (22 Şaban 987 / 14 Ekim 1579).¹¹⁵ Ahmet Paşa'nın atanması mevcut konjonktür açısından en beklenmedik bir vaka idi. Sadrazamlığa atanması en uygun görülen şahıslar Lala Mustafa ve Koca Sinan paşalar idi.

Lala Mustafa Paşa Erzurum'a döndükten hemen sonra azledilerek İstanbul'a çağırıldı. İkinci Şemahı mağlubiyeti, Kaytas Paşa'nın şehid olması, Adil Giray'ın esir düşmesi, Sinan Paşa tarafının eline koz veren

¹¹¹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 280.

¹¹² Asafi, *Aynı Eser*, s. 284.

¹¹³ Asafi, *Aynı Eser*, s. 288 – 289.

¹¹⁴ Asafi, *Aynı Eser*, s. 293 – 298.

¹¹⁵ Selânikî, *Tarih-i Selânikî I*, s. 125.

olaylardır. Lala Mustafa verilen görevi icra etmek yerine vakit geçirmeyi yeğlemişti. Selaniki bu durumun padişah nezdinde infial yarattığını belirtir.¹¹⁶ Padişah şark cephesine yeni kuvvetler gönderme emri verdi. Serdarlığa Koca Sinan Paşa atandı (19 Zilka'de 987 / 7 Ocak 1580).¹¹⁷ Sinan Paşa 10 Rebiyülevvel 988 / 25 Nisan 1580'de Üsküdar'dan hareket etti.¹¹⁸

İki gün sonra Sadrazam Ahmet Paşa'nın vefatı üzerine sadrazamlık resmi olarak değil, fiili olarak Lala Mustafa Paşa tarafından yürütüldü. Bu aşamada Siyavuş Paşa da devlet işlerine nezaret etti. 18 Cemaziyelahir 988 / 31 Temmuz 1580'de sadrazamlık mührünün şirvan cephesindeki Sinan Paşa'ya gönderilmesiyle kargaşa sona erdi.¹¹⁹ Sadrazamlık mührünün Sinan Paşa'ya verilmesinden kısa süre sonra Lala Mustafa Paşa vefat etti (25 Recep 988 / 5 Eylül 1580).¹²⁰ Sinan Paşa 4 Recep 988 / 15 Ağustos 1580'de Tiflis'e doğru ilerleme halinde olduğu sırada Kapıcı Kethüdası Yemişçi Hasan Ağa sadrazamlık mührünü ve İstanbul'a dönme emrini havi mektubu kendisine ulaştırdı.¹²¹

Merkezi hükümetteki değişmeler Osman Paşa için her bakımdan menfi niteliktedir. Sinan Paşa'nın sadrazam olması onun için en yıkıcı faktör olmalıdır; zira, hayatının her devresinde onunla bir şekilde yolları keşişmiş, her defasında ihtilaf yaşanmıştır. şimdi de ihtilaf yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

10 Zilkade 990 / 6 Aralık 1582'de Sadrazam Sinan Paşa azledildi. Sadrazamlık Siyavuş Paşa'ya verildi. Selaniki bu azlin sebebi hakkında en ufak bir imada bulunmaz. Basit bir vaka gibi nakleder.¹²² Ali, Seyyid Lokman gibi diğer çağdaş tarihçilerde de bu azlin nedeni sorgulanmamıştır. Hasan Beyzade, şirvan cephesinde bir netice alınamaması üzerine İran'la itibarlı bir etrafında oluşan iç politik yapıyı

¹¹⁶ Selânikî, *Tarih-i Selânikî I*, s. 126.

¹¹⁷ Ali, *Nusret-nâme*, s. 328.

¹¹⁸ *Tarih – i Osman Paşa*, s. 55.

¹¹⁹ Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri 1520 – 1596*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 69.

¹²⁰ Ali, *Nusret-nâme*, s. 338.

¹²¹ Önal, *Aynı Eser*, s. 68; Selaniki, *Tarih-i Selânikî I*, s. 129.

¹²² Selaniki, *Tarih-i Selânikî I*, s. 136 – 137.

aşarak bir icraat gerçekleştirebilirdi. Harem iç siyasette belirleyici faktördü.¹²³

Osman Paşa şiddetli iktidar rekabetinin doğurduğu iç kargaşa nedeniyle merkezden gerekli yardımı alamadı. Zilhicce 990 / Aralık 1582 tarihlerinde Gürcistan'da işler Osmanlı aleyhine döndü. Çıldır beylerbeyi Menuçehr Mustafa Paşa mürted oldu. Gürcü kuvvetleri Tiflis'e giden kul mevacicini yağmaladı.¹²⁴

3 Zilhicce 990 / 29 Aralık 1582' de Ferhat Paşa Şark seferine görevlendirildi.¹²⁵ Osman Paşa'nın kethüdalığından yükselen Ferhat Paşa kumandasında gönderilen birliğin görevi Şirvan cephesinde üst düzeye çıkmış olan hazine ihtiyacının karşılanması idi. Ferhat Paşa ve birliği Rus saldırılarını göğüsleyerek zor şartlar içinde cepheye hazineyi ulaştırıp Osman Paşa'ya teslim ettikten sonra Kefe'ye döndüler.¹²⁶

Şirvan Cephesinin Takviye Edilmesi

Şehzade Mehmed'in 990 / 1582 senesinde icra edilen sünnet düğününün ardından Demirkapı'da bulunan Özdemiroğlu'na kapsamlı bir yardım organizasyonu yapıldı. Rumeli ve Anadolu eyaletlerinden pek çok sancak beyinin kumandasında sipahiler, 1500 yeniçeri, zahire, mühimmat ve hazine Kefe Beylerbeyi Cafer Paşa kumandasında Demirkapı'ya sevk edildi.¹²⁷ Osmanlı merkezi yönetimi Rumeli eyaletlerinden giden işeyi Kefe, Anadolu'dan yapılan nakliyatı ise Erzurum – Kars üzerinden organize etti. Yardım birliği 24 Kasım 1582'de Şirvan'a ulaştı.¹²⁸

Bu aşamada Şirvan İranlılar tarafından istila edildi. Buna karşı Kefe beylerbeyi Cafer Paşa Şirvan savunması için gönderildi.¹²⁹ Cafer Paşa kumandasındaki birlik Demirkapı'ya yaklaşınca Osman Paşa'ya müjdeciler gönderildi. Osman Paşa müjdecileri törenle karşıladı. Bunlar

¹²³ Önal, *Aynı Eser*, s. 75.

¹²⁴ Selaniki, *Tarih-i Selânikî I*, s. 138.

¹²⁵ Selaniki, *Tarih-i Selânikî I*, s. 139.

¹²⁶ Ali, *Kühü'l-ahbar III*, s. 418.

¹²⁷ Selaniki, *Tarih-i Selânikî I*, s. 132; Ali, *Kühü'l-ahbar III*, s. 403.

¹²⁸ Şark Seferinin bu aşamadaki işe organizasyonu ile ilgili teferruatlı arşiv kayıtları için bkz. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475 – 1600)*, Çamlıca Basım Yay., İstanbul, 2014, s. 138 vd; Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 190 – 191.

¹²⁹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 317.

şüphesiz askere moral verme ve cephedeki iyice sarsılmış olan psikolojik vaziyetin düzeltilmesi amacına yönelik idi.¹³⁰

Niyazabad Bozgunu (2 Rebiülahır 991 / 25 Nisan 1583)

Gence hakimi İmam Kulu Han, ilk baharda Aleksandır Han ile ittifak ederek Osman Paşa ile savaşmak için hazırlık yaptığı ve şirvan'a geldiği öğrenildi.¹³¹ İmam Kulu ve müttetikleri elli bin kişilik kuvvetle Kür nehrini geçerek şemahı'da mevzilendi. Osmanlılar nehri geçirmemek için uğraştılsa da başarılı olamadılar. İmam Kulu, Salişli Mehdi Kulu isimli sultanı karavul tayin edip on bin kişilik kuvvetle ileri karakol göreviyle gönderdi.¹³²

Muskur'da kışlayan Rumeli beylerinin serdari olan Silistre sancak beyi Yakub Bey şapurana şehri yakınındaki Niyazabad ovasında İnan ordusunun karavullarını karşılamak üzere mevzilendi.¹³³ Bunu haber alan Osman Paşa üzerlerine varmamalarını emretti. Asker Osman Paşa'nın bu tedbirine itaat etmedi. Kaleden çıkmaz, düşman karşısına çıkmaktan korkar, yetmezmiş gibi bizi de alıkoyar diyerek kendi bildikleri üzere hareket ettiler.¹³⁴ Eski Köstendil beyi Yakub Bey bütün Rumeli beylerini yanına alarak İnan karavul birliğinin karşısına çıktı. Niyazabad'da büyük bir cenk oldu.¹³⁵ Rumeli birlikleri İnan öncü birliği ile yaptıkları ilk savaşı açık şekilde kazanmak üzere iken yardıma gelen İnan birliği savaşın yönünü değiştirdi. Osmanlılar mağlup oldular. Yakub Bey şehit düştü.¹³⁶ Osmanlı ordusu içinde yer alan ve İnan ile gizlice anlaşmış olan Dobrucalıları Yakub Bey'in şehadeti ve umumi zaafiyeti İmam Kulu'na bildirerek durumu değerlendirmesini istediler.¹³⁷

Osman Paşa'nın tedbirine karşı gelmenin bedeli de bu şekilde ödenmiş oldu. İnan ordusunun elinden canlarını kurtararak, Derbent'e varmayı başarabilen Osmanlılar, Osman Paşa'nın hücum hazırlığı içinde

¹³⁰ Asafi, *Aynı Eser*, s. 320.

¹³¹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 322.

¹³² Asafi, *Aynı Eser*, s. 324.

¹³³ Ali, *Kühü'l ahbar III*, s. 406.

¹³⁴ Asafi, *Aynı Eser*, s. 325.

¹³⁵ Ali, *Kühü'l ahbar III*, s. 404; Asafi, *Aynı Eser*, s. 326.

¹³⁶ Asafi, *Aynı Eser*, s. 329.

¹³⁷ Ali, *Kühü'l ahbar III*, s. 405.

olduğuna şahit oldular.¹³⁸ Niyazabad mağlubiyetinden ders alan Osmanlılar can ve başarılarıyla Osman Paşa'nın yolunda olduklarını ilan edip savaşa hazırlandılar¹³⁹

Meşale Savaşı (18 – 21 Rebiülahir 991 / 11 – 14 Mayıs 1583)¹⁴⁰

Osmanlı ordusu tedbirsiz yapılan savaşta ağır yara almış, cepheden dönenlerde savaşacak hal kalmamıştı. Tamamına yakını uzuv kaybına uğramış veya yaralanmıştı. Bu duruma razı olmak İran'ın psikolojik üstünlük kurmasına yol açacaktı. Osman Paşa derhal karşı атаğa kalktı. Eski silahdar ağası, şimdi sipahiler ağalığından mazul Ali Ağa'yı karşı atak için görevlendirdi.¹⁴¹

Osmanlı ordusu açık hezimet sonrasında hızla toparlandı. Osman Paşa'nın otağını kale dışında kurmasıyla umumi bir coşku hasıl oldu.

¹³⁸ Asafi, *Aynı Eser*, s. 332.

¹³⁹ Ali, *Kühü'l ahbar III*, s. 406.

¹⁴⁰ Osman Paşa 6 Rebiülahir 991 / 29 Nisan 1583, ruz -ı şenbih (cumartesi) tarihinde Demirkapı yakınında otağını kurdu. Birkaç gün burada şenlikler yapıldı, ordu psikolojik bakımdan savaşa hazırlandı. Ayın onuncu gününde, (yevmü'l- isneyn- pazartesi) Demirkapı yakınından hareket etti. Üçüncü günü Ruyazi nehri kenarında konakladılar. Beşinci gün Samur nehri kenarına geldiler ve Başdepe mahalline kondular. Yedinci gün Kızılbaş askeri alayları görüldü. Muhtemelen Samur nehrinin bir kolu kenarında muharebe düzeni aldılar. İki taraf grup vaktinden sabaha kadar savaşı vaziyetinde tetikte kaldı. Sabah namazı eda edildi. İmam Kulu Osman Paşa'nın karşısında idi. Sabahtan öğlene kadar şiddetli savaş oldu. "Tarafeynden meş'aleler yanub yatsu vaktine dek ceng olundu. Hatta ol gice ki rezm ü ahenge Meş'ale Savaşı nâm konuldu." Bkz. Ali, *Kühü'l- ahbâr III*, s. 409. Ayın onundan sonraki günleri 10+...olarak düşünmek gerekir. Buna göre 10 Rebiülahirden sonra 13 Rebiülahir'de Ruyazi nehri kenarına gelinmiş, 15 Rebiülahir'de Samur nehri kenarında Başdepe'de konaklanmıştır. 17 Rebiülahir'de savaş vaziyeti alınmış, 18 Rebiülahir sabah namazından itibaren savaş başlamış ve üç gün sürmüştür. Yani, 21 Rebiülahir'de tamamlanmıştır. Böylece Şemahı muharebesi 18 – 21 Rebiülahir 991 / 11 – 14 Mayıs 1583'te cereyan etmiştir. Bu tarihlere göre başlangıç günü Çarşamba, bitiş günü Cumartesidir. Ali bitiş günüyle ilgili ifadelerinde "yevmü'l ehadi" (Pazar) gününü belirtmektedir bkz. belirtilen yer. Savaşın 8 Mayıs'da başladığı hususunda bkz. Eravcı, *Özdemiroğlu Osman Paşa*, s. 121. Allahverdi'ye göre ise savaş 9 Mayıs'da olmuştur Bkz. Allahverdi, *Aynı Eser*, s. 211. Asafi'de hem muharebe alanı hem de tarih farklıdır. O'na göre Osman Paşa Argu (diğer adı Palas) vilayetinde İmam Kulu ile savaş tertibatı aldı. Savaş üç gün gece ve gündüz şiddetli şekilde devam etti. Osman Paşa İmam Kulu'nu kesin şekilde mağlup etti. Çarşamba günü İranlılar muharebeyi terk ettiler. Bkz. Asafi, *Aynı Eser*, s. 351. Konu İran kaynaklarından araştırılmaya muhtaçtır.

¹⁴¹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 334.

Osmanlılar yeniden İnan karşısına çıkmak için hazırlandılar.¹⁴² Osman Paşa'nın etrafında kenetlenen Osmanlı ordusu 6 Rebiülahir 991 / 29 Nisan 1583 tarihinde Demirkapı yakınında sefer vaziyeti aldı ve burada birkaç gün geçirdi.¹⁴³ İmam Kulu kumandasında İnan ordusu Levendoğlu Aleksandır Han ile takviye edilmiş ordusu ile savaşa hazırđı. İnan tarafı ezici üstünlük sahibi olduğunu düşünüyor, Osmanlılara name göndererek isteklerinin kabul edilmesi halinde savaştan vazgeçileceğini bildiriyordu.¹⁴⁴

Osman Paşa İnan'ın üstünlüğünün kabulü anlamına gelecek talepleri kesin dille reddederek savaş tertibatı aldı.¹⁴⁵ Üç gün boyunca şiddetli şekilde cereyan eden savaşta Osmanlılar galip geldi. İmam Kulu firar ettikten sonra Osmanlı ordusu İnan arazisini yağmaladı. Büyük çaplı ganimet aldı.¹⁴⁶ Osman Paşa bu galibiyeti değerlendirdi. İnan'ın bozgun halinde olmasından yararlanarak şemahı Kalesi'ni tamir ettirdi.¹⁴⁷

Osman Paşa'ya Kırım Gailisini Halletmek Görevi Verilmesi

İnan cephesinde üstünlüğün yeniden Osmanlı'ya geçtiği ve İnan'ın püskürtüldüğü aşamada Osman Paşa şirvan cephesinden ani bir şekilde merkeze çağrılır. Merkeze çağrılış sebebinin Kırım meselesi olduğu anlaşılmaktadır. Kırım meselesi bittikten sonra kısa müddetle merkezde kalacak, yeniden nükseden Kırım meselesini halletmek görevi tekrar ona verilecek, meselenin yatışması üzerine sadrazamlığa terfi ettirilerek Tebriz seferine yürümesi emredilecektir.

Altı – yedi yıldan beri Demirkapı'da İnan ile savaşan, fethedilen şirvan vilayetlerini geri almak için tüm gücünü seferber eden, İnan'ı her defasında yenilgiye uğratan Osman Paşa merkezden aldığı ani bir emirle şirvan cephesini vezir Cafer Paşa'ya emanet ederek Demirkapı'dan Kefe'ye, oradan İstanbul'a vardı¹⁴⁸

¹⁴² Asafi, *Aynı Eser*, s. 337.

¹⁴³ Ali, *Künhü'l ahbar III*, s. 406.

¹⁴⁴ Asafi, *Aynı Eser*, s. 338 – 339.

¹⁴⁵ Asafi, *Aynı Eser*, s. 341.

¹⁴⁶ Asafi, *Aynı Eser*, s. 359.

¹⁴⁷ Asafi, *Aynı Eser*, s. 362.

¹⁴⁸ Selaniki, *Tarih-i Selaniki I*, s. 143; Asafi, *Aynı Eser*, s. 365.

Ali bu aşamayı şu şekilde nakleder: Osman Paşa İmam Kulu ile yaptığı Meşale Savaşı'nı kesin olarak kazanıp İran ordusunun hazinesine el koydu. Ordusunu Kuban nahiyesi kenarında on gün istirahat ettirdi, yüklü miktarda ganimeti gazilere paylaştırıp ordunun moralini yükseltti. Söz konusu mahalle yakın nüfusun beyleri, galibiyet öncesinde İmam Kulu ile anlaşmış idiler. Buralarda bulunanların bir kısmı yakalanıp kılıçtan geçirildi. İran'a meyilli olan Gürcü beyleri itaat altına alındı. Levendoğlu'na ve etraftaki beylere zafer-nameler gönderildi, İran ordusundan alınan kelleler sayıldı, 7500 Kızılbaş kellesi tespit edildi. Karargah haricinde de 3000'den fazla ceset olduğu kayıt edilmiş idi. Orduda yararlık gösterenlerin terakkileri yapıldı. Kuban nahiyesinden hareket edilip Şaburan şehri karşısında biraz istirahat edildi. Oradan Şemahi şehrine varıldı (12 Cemaziyel evvel 991 / 3 Haziran 1583). Şemahi kalesinin yapılmasına girildi. Kalenin yapımı 45 günde tamamlandı.¹⁴⁹

28 Şa'bân 991 / 16 Eylül 1583'te Şemahi'den göçüldü. Osman Paşa bir miktar asker ile Bakü kalesi karşısında bulunan Neft madenlerine gitti, oraları seyretti. Oradan Demirkapı'ya geldi, bayramı orada geçirdi. Cafer Paşa'yı yerine kaim makam kılıp emrindeki tüm askerleri onun emrine verdi. Bir bayramdan sonra ikinci bayramı da idrak edip Deşt – i Kıpçak vadilerinden vatanına yöneldi (4 Şevval 991 / 21 Ekim 1583). İncesu, Şemhal, Koyun Suyu, Kanlı Sevinç Suyu'na geldiler. Bu civarda Rus taifesi ile karşılaştılar ve savaştılar¹⁵⁰ Asafi 'ye göre Ruslarla savaş üç gün boyunca şiddetli şekilde sürmüştü.¹⁵¹

Rusların firar etmesinden sonra yollarına devam eden Osman Paşa ve maiyeti Türk (Terek?) şehri kenarında Türk? Suyu'nu zorlukla geçtiler, Oradan Başdepe mevki, Kopan Nehri kıyısından yollarına devam ettiler. Ruslar çekilme aşamasında otları yaktıklarından ötürü hayvanların beslenmesinde hayli zorluklarla karşılaştılar.¹⁵² Terek Irmağı yakasında yaşayan Kabartaylar Osman Paşa'yı coşkun sevgiyle karşıladılar, tabiiyet arz ettiler.¹⁵³

¹⁴⁹ Ali, *Kühü'l ahbar III*, s. 413 – 414.

¹⁵⁰ Ali, *Kühü'l ahbar III*, s. 415 – 416.

¹⁵¹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 368-377.

¹⁵² Ali, *Kühü'l ahbar III*, s. 418.

¹⁵³ Asafi, *Aynı Eser*, s.378.

Aynı bölgede şivan gazilerinin mevaciplerini getiren, Osman Paşa'nın eski kethüdası, şimdi şemahi beylerbeyi Ferhat Paşa ile karşılaştılar. Rus saldırıları karşısında hazineyi koruma telaşı içinde bekleyen Ferhat Paşa'nın Osman Paşa ile karşılaşması büyük sevinç yarattı.¹⁵⁴ Osman Paşa kendisine teslim edilen hazinenin belirlenen amaçla dağıtılması için Ferhat Paşa'ya emanet etti. Hazineyi şivan'a ulaştırmakla görevli birlik görevini yerine getirdikten sonra Kefe'ye dönecektir.¹⁵⁵ Osman Paşa ve maiyeti Kefe istikametinde yollarına devam ettiler. Askerin bir kısmı soğuktan dondu. Kuban Suyu kenarında çıkan fırtınada hayli kayıp verdiler. Kuban ağzından Temrük, Taman, Kerş üzerinden Kefe'ye vardılar.¹⁵⁶

Osman Paşa'nın aniden Kefe üzerinden merkeze çağrılışı ve bu dönüş sırasında yaşanan olaylar, dönemi idrak eden tarihçiler tarafından farklı nakledilir. Müstakil Kırım tarihleri de olayın iç yüzünü bilinçli şekilde örter veya yansıtmaktan kaçınır. Bu hadisenin hem Osmanlı iç siyaseti hem de Kırım siyasetini etkileyen boyutları mevcut olup müstakilen ele alınmaya muhtaçtır. şimdilik şunu belirtmekle yetinelim: Osman Paşa kanaatimizce şivan'dan merkeze çağrılmadı. Kırım Hanı'nın ortadan kaldırılma emrini yerine getirmek için Kefe'ye varması emredildi. Bu husus Ali tarafından açık şekilde belirtilir *“Mazmunı mukarrer olub Kefe şehrinde kışlayan vezir Osman Paşa'ya hatt-ı hümayun gönderildi. Elbette Kırım Hanı'nın şehir-yar-ı ruhi taht-gâhi bedeninden izale kılınması muradıdır”* buyruldu. *Eğerçi ki vezir-i hoş-tedbir bu fitne-i 'uzmayı muvafık – ı re'y – i münir görmedi. “Acem şahı ile husumet ü münâza'at faysul ü nihayet bulmadın. Bu emr – i hatîre mübâşeret çendân münasib değildir”* cevabını gönderdi. *“Hâlâ ki kelimât – ı nush*

¹⁵⁴ Bu dönemde Terek Suyu havzasında Rusların böylesine yerleşmiş olması Rus yayılması açısından önemli bir gelişmedir. Rus yayılmasının genellikle XVIII, yüzyılda başladığı genel kabul görmüş bir husustur ki, bu bilgiler ışığında yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Daha Astarhan seferi sıralarında Ruslar bölgeyi karış karış tutmuş olup Osmanlıların attıkları her adımı takip ettikleri görülmektedir.

¹⁵⁵ Ferhat Bey, Ferhat Paşa, Ferhat Kethüda olarak karşılaşılan şahsiyet hakkında çelişkili bilgiler vardır. şemahi beylerbeyi ise niye Kefe'ye dönmüştür? Kesin çelişkili olan durum karşısında Peçevi'nin verdiği bilgi kontekste uygundur. Peçevi'ye göre *“Ferhat Bey, Osman Paşa'nın serdarlığı zamanında Bosna'dan alındı ve Tatar hanı Mehmet Giray'ın ayaklanması sebebiyle Kefe komutanlığına atandı.”* Bkz. Peçevi, *Peçevi Tarihi I*, s. 319.

¹⁵⁶ Ali, *Künhü'l ahbar III*, s. 419; Asafi, *Aynı Eser*, s. 396.

âyâtı kalb – i sultanide cây – gir olmadı. Bu hususun husûlüne azimetden ferâgat ve avdetten bi – vechin min'l – vücuh suret bulmadı."¹⁵⁷

Osmanlı merkezi planını fark eden Mehmet Giray, bu planı başarısız kılmak için tüm gücüyle Osman Paşa ile savaşıacak ve onu ortadan kaldırmak için planlar hazırlayacaktır. Kırım hanı Mehmed Giray Osman Paşa'yı ziyafet bahanesiyle davet edip öldürmeyi planladı.¹⁵⁸ Osman Paşa Kırım hanının mektubunu okudu, davete icabet edeceğini bildirdi, ancak, gizlice Kırım'a değil Kefe'ye gitti. Kırım hanı oğlu Safa Giray ile yeni bir mektup gönderip, türlü iltifat ile onu Kırım'a beklediğini bildirdi.¹⁵⁹

Osman Paşa kesinlikle bu oyuna gelmemeye çalıştı. Safa Giray'a hikaye anlattı. Mehmed Giray'ın niyeti Osman Paşa'yı ortadan kaldırmak ve Osmanlılara karşı baş kaldırmak olduğu kesinleşmişti. Mehmed Giray'ı öldürmek üzere İstanbul'dan bir adam gönderildi. Osmanlı – Kırım tarafı artık savaş halinde idi. Osman Paşa hakkındaki planlarını uygulayamayan Mehmed Giray, Kefe'yi alarak Osmanlı hakimiyetine son vermek istedi. Safa Giray Kefe'yi kuşattı. Osmanlı – Kırım kuvvetleri arasında şiddetli savaş oldu.¹⁶⁰

Şiddetli savaş devam ederken, Osman Paşa diplomasiyi kullanmayı ihmal etmedi. Mehmed Giray'ın kardeşlerine adamlar ve mektuplar gönderip türlü nasihatlerle yanına çekmeye çalıştı.¹⁶¹ Alp Giray ve kardeşleri savaştan çekilip Osman Paşa ile görüştüler, Osmanlı tarafına geçtiler.¹⁶² Kefe sahrasında bulunan bağ, bahçe, cami ve binalar Tatarlar tarafından yakılıp yıkıldı.¹⁶³ Azak kaptanı denizden Kefe sahiline yanaşarak Tatar üzerine top atışı yaptı. Çerkesler atlarıyla denize girerek ok yağdırdılar. Denizde yüzen atlılar ve kaliteler arasında şiddetli savaş oldu. Kefe açıklarında Osman Paşa ile Mehmed Giray kuvvetleri arasında 40 gün boyunca şiddetle süren savaş, Osmanlı kadırgalarının

¹⁵⁷ Ali, *Kühül Ahbar III*, s. 428.

¹⁵⁸ Asafi, *Aynı Eser*, s. 396.

¹⁵⁹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 398, 399.

¹⁶⁰ Asafi, *Aynı Eser*, s. 407 – 408.

¹⁶¹ Asafi, *Aynı Eser*, s. 415.

¹⁶² Asafi, *Aynı Eser*, s. 418.

¹⁶³ Asafi, *Aynı Eser*, s. 421.

İstanbul'dan İslam Giray'ı getirip Kırım tahtına oturtmasıyla nihayet bulabildi.¹⁶⁴

İslam Giray'ın tahta çıkarıldığını haber alan Mehmed Giray firar etti, Alp Giray tarafından yakalanarak öldürüldü (Evasıt-ı Rebiülahır 992 / 26 Nisan 1584).¹⁶⁵ Mehmed Giray Han galesi bittikten sonra Osman Paşa İstanbul'a varmak için izin istedi.¹⁶⁶ Osman Paşa gemilerle İstanbul'a vardı. Beşiktaş İskelesi'nden İstanbul'a çıktıktan sonra atına bindi, tarifsiz izzet ve ikram ile Eski Saray önünden geçip mekanına vardı.¹⁶⁷ Osman Paşa'ya Vefa meydanındaki saray tahsis edilmişti. Oraya yerleştikten sonra atına binerek Sadrazam'ın huzuruna vardı.¹⁶⁸

Sadrazamlık Dönemi

Selaniki'ye göre Osman Paşa'ya İstanbul'da Osmanlı tarihinde görülmemiş bir şekilde yüksek düzeyli bir karşılama yapıldı.¹⁶⁹ Ali'ye göre Osman Paşa'dan yüksek payeli vezirler onu karşılamaktan kaçındılar.¹⁷⁰ Şatafatlı bir pişkeş töreni ile İstanbul merkezi yönetimine kendini empoze eden Osman Paşa, kısa müddet içinde azledilen Siyavuş Paşa'nın yerine sadrazam tayin edildi (20 Receb 992 / 28 Temmuz 1584).¹⁷¹

Kısa bir müddet işgal edeceği sadrazamlık makamı, padişah üçüncü Murat'ın Osman Paşa'ya Osmanlı tarihinde rastlanmayan üst düzey iltifatları ile bahşedilmiştir. Padişah ile Osman Paşa arasında Ali'nin ayrıntısıyla naklettiğı uzun bir görüşme ve sohbet gerçekleşmiştir. Padişah, Osman Paşa'dan günümüz ifadesi ile brifing istedi. Padişah, iyice ihtiyarlık çağında olan Osman Paşa'dan hayli uzun süreceğı belli olan brifingi oturarak yapmasını istedi. Osman Paşa bu iltifata rağmen padişah huzurunda dört saat süren uzun bir sunum yaptı. Nihayet Padişah devreye girip, "Aferin, Osman sadakatın gün gibi 'ıyân ve celâdetin manzûr – ı a'yûn – ı a'yân olmuş" diye iltifatta bulundu.

¹⁶⁴ Asafî, *Aynı Eser*, s. 430.

¹⁶⁵ Selaniki, *Tarih-i Selaniki I*, s. 144; Ali, *Kühül Ahbar III*, s. 432; Asafî, *Aynı Eser*, s. 433 – 435.

¹⁶⁶ Asafî, *Aynı Eser*, s. 450.

¹⁶⁷ Asafî, *Aynı Eser*, s. 452.

¹⁶⁸ Asafî, *Aynı Eser*, s. 455.

¹⁶⁹ Selaniki, *Tarih-i Selaniki I*, s. 145.

¹⁷⁰ Ali, *Kühül Ahbar III*, s. 441.

¹⁷¹ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 146; Asafî, *Aynı Eser*, s. 459.

Başındaki murassa otağasını (taç) çıkarıp kendi eliyle ol serdar – ı Nusret medarın imamesine soktu. Padişah, Osman Paşa'nın yaptığı kahramanlıkları bir bir sayarak onu övdü ve yüceltti, akabinde “*Osman'ı giydirin, atlandırın*” emrini verdi. Bir bohça fahir libas getirip giydirdiler. Hil 'at, kemer, hançer, otağa kuşandırıldıktan sonra tekrar padişah huzuruna çıktı ve padişahı selamladı. Nihayet atına binerek Saray'dan ayrıldı.¹⁷²

Osman Paşa ayrıldıktan sonra padişah onun hakkında, “*elhamdülillah, bir şüphemiz varidi, zayil oldu.*” dediği belirtilir. Ol ne makule şüphe idi padişahım denildikde; “*Osman Paşa için bana, eğerçi ki, sahib-i seyfidir, feemma mağlub-ı keyfidir. Bâ – husus ki birine değil ikisine bile mübteladır. Afyon ü berşe ibtilasından gayri âlûde-i meyhâmîrdir demişler idi. Ya'ni ki, Vezîr-i a 'zâm olup divan sürmeğe kadir değildir, mazmununu eda eylemişler idi. Pes kendini nâ-çar, tâ çâr – ı sâat huzurumda ihzar ü takrir – i muhârebat ile ma-fizzamirini istihbar eyledim ki, fi – nefsi'l-emr mübtela-yı berş ü afyon ise âkıbetinde 'alâmat-ı kesel ü kelal zahir ola. Ve eger giriftar – ı şarâb-ı gül-guna meftun ve alûde-i gül-efsûn ise yine mukaddemat-ı hımar-ı mucibil infisal, kema yenbagi bahir ola. Hala ki ol uyubdan biri idügi sabit oldu. Bizim dahi teslîm-i vekaletle reayamız taayyün buldu buyurmuşlar.*”¹⁷³

Evail-i Ramazan 992 / 6 Eylül 1584'te Kırım hanı İslam Giray'dan gelen arz, Kırım'da büyük bir fetretin olduğunu haber veriyordu. Azl ve katledilen Mehmed Giray'ın çocuklarından ikisi Büyük Nogay Tatarı'na iltica edip isyan ettiler. Bağçasaray'ı basıp yağma ve talan eden isyancılar İslam Giray'ı ve adamlarını Kefe'ye firar etmek zorunda bıraktılar.¹⁷⁴

İslam Giray ve maiyeti, Demirkapı'ya gitmek üzere Kefe'de bekleyen Osmanlı merkezi güçleri ile birleşerek isyancılara karşı savaşa tutuştular. Bağçasaray büyük bir tahribata uğradı. Acil tedbirler almak zorunda kalan Osmanlı merkezi yönetimi, Kırım isyanının bastırılması görevini Osman Paşa'ya verdi. Ağır kış şartlarında karadan ve denizden Kırım'a varmak üzere hareket eden Sadrazam Osman Paşa kumandasındaki kuvvetler büyük zorluklarla karşılaştı. Osman Paşa'nın hava şartlarının

¹⁷² Ali, *Kühül Ahbar III*, s. 442 – 445.

¹⁷³ Ali, *Kühül Ahbar III*, s. 445 – 446.

¹⁷⁴ Selaniki, *Tarih-i Selaniki I*, s. 148.

düzelmesini beklediği sırada Osmanlı merkezi kuvvetlerinin yaklaştığı haberini alan isyancılar eylemlerine son vererek Kırım'dan çekildiler (Evahir-i Zilhicce 992 / 31 Aralık 1584).¹⁷⁵

Kırım isyanını bastırmak üzere sefer halinde olan Osman Paşa isyanın dindiği haberlerinin merkeze ulaştığı tarihte şark seferine tayin edildi. Osmanlı eyaletlerine seferle ilgili emirler gönderildi (1 Muharrem 993 / 3 Ocak 1585). Padişah emriyle şark serdarı Ferhat Paşa merkeze çağrıldı, Osman Paşa ile buluşarak şark meselesinde ona muavenet ve müzaheret etmesi emredildi (Rebiülevvel 993 / Mart-Nisan 1585).¹⁷⁶ Osman Paşa şark Seferine hareket ettiği aşamada defterdar başta olmak üzere yeni atamalar yapıldı (21 Rebiülahir 993 / 30 Nisan 1585).¹⁷⁷

Osman Paşa'nın seferini yürüttüğü aşamada şark Seferi'ni cephede yürütmekte olan Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa ve başkalarından ayrıntılı mektuplar Osmanlı merkezine ulaştı (Evail-i Zilhicce 993 / 24 Kasım 1585). Bu mektuplara göre şark cephesi oldukça zor şartlar altında devam ediyordu. Osmanlı ordusunun cepheye vardığı ilk andan itibaren İran şahı ve oğlu Hamza Mirza, Gence, Karabağ hâkimi İmam Kulu Han, Mürşid-kulu Han, Mehdi-kulu Han ve pek çok yüksek beylerin kumandasında otuz bin kadar İran ordusu Osmanlıları karşılamış ve şiddetli savaşlar olmuştu.¹⁷⁸

Osmanlı ordusu bu savaşlarda galip gelmekle birlikte üst düzey komuta kademesinde büyük kayıplar vermiş, Tebriz'e giren askerler halkın düşmanca tutumu nedeni ile kendilerini emniyette hissetmeyince şiddetli katliama girişmişlerdi. Gerek Osman Paşa gerekse ilmiyeden yetkililer bu duruma kesinlikle cevaz vermemelerine rağmen askerinin cephedeki psikolojisinden kaynaklanan fiili gelişmelere engel olamamışlardı.¹⁷⁹

Osman Paşa bu arzu edilmeyen gelişmeleri engelleyememekten dolayı muzdarip olmuş ve son zamanlarda duçar olduğu hastalığı hızlanmıştı.¹⁸⁰ Hastalığının iyice ilerlemekte olduğunu anlayan Osman

¹⁷⁵ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 152; Asafî, *Aynı Eser*, 465 – 471.

¹⁷⁶ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 153.

¹⁷⁷ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 154.

¹⁷⁸ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 161.

¹⁷⁹ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 162; Asafî, *Aynı Eser*, s. 540.

¹⁸⁰ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 163.

Paşa merkezi karargah kalesinin inşasını tamamlayıp payitahta dönmeye karar verdi. Her sınıftan gereği kadar personel ve mühimmatı Çağalazade Sinan Paşa'nın sevk ve kumandasına bırakma kararının Sinan Paşa'nın cephede kalmaktan kaçınmaya çalışması nedeniyle uygulanamaması onu büyük çaplı üzüntüye sevk etti. Şark cephesini Hadım Cafer Paşa'ya emanet ederek ayrılmak zorunda kaldı. Osmanlı ordusu geri dönüş aşamasını İran'la savaşarak yürüttü. Her geçit ve menzilde saldırıya uğrayan ordu İranlıları mağlup ederek dönüşünü sürdürdü. Ata binemeyecek kadar hasta olan Osman Paşa arabada taşındı. Osman Paşa'nın yolda terk – i hayat eylemesi üzerine dönüş seferinin kumandasını Çağala Sinan Paşa'nın yürüttüğü anlaşılıyor.¹⁸¹

Osman Paşa Şam Kazan isimli konakta vefat etti. Ölüm haberi askerden gizlendi. Öldüğü esnada Osmanlı askerleriyle saldıran İranlılar arasında şiddetli savaşlar devam ediyordu.¹⁸² İran sahasını geçen Osmanlı askeri bu kez yolda Kürt eşkıya gruplarının saldırılarıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Askerler bu aşamada yağmalanmaktan kurtulamadılar. Yağmaya karşı koyarak savunanlar acımasızca öldürüldüler. Özellikle Süleymaniye semtinde büyük katilama uğradılar. Osman Paşa'nın na'şısı Diyarbakir'de defnedildi. Türbesi oradadır.¹⁸³

Osman Paşa'nın na'şının Diyarbakir'de defnedilmesi sonrasında askerin bir kısmı Van, bir kısmı Erzurum üzerinden merkeze ulaştı. Bu son yolculuk da yine savaş ve gaza içinde geçti. Bu aşamada ordunun gösterdiği şecaat Selaniki'nin satırlarında dokunaklı şekilde dile getirilir:” *Divân reisi Hamza Bey, devlet ve saltanatın büyük zorluk anında hizmet etmişlerdir. Özellikle silahdar ve sipahi oğlanı bölüğünün ettikleri yoldaşlık ve şecaatı hiçbir tarihte sahife-i rûzgara yazılıp işitilmemiştir. Sayısız gözlü feleğin görüp işitmediği bu kahramanlık, bir mülkün padişahının bekçisi (ser-askeri) ve saltanat taht yerinden ansızın çıkıp bu denli harp ve kavga edip kumandansız asker ezici bir şekilde galip olup sağ salım ganimetle geri dönmek İran ve Turan'da ve belki baht ve talihde vaki olmamıştır.*”¹⁸⁴ Asafi ile Selaniki'nin ne kadar farklı anlayışta oldukları da dikkat çekicidir. Selaniki askerin dönüş yolunda gösterdiği

¹⁸¹ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 163; Asafi, *Aynı Eser*, s. 534.

¹⁸² Asafi, *Aynı Eser*, s. 560.

¹⁸³ Asafi, *Aynı Eser*, s. 565.

¹⁸⁴ Selanikî, *Tarih-i Selaniki I*, s. 164.

şcaat ve kahramanlığı övmekte haklıdır. Ancak, ordunun ganimetle geri döndüğü haberi mevcut realiteyle bağdaşmamaktadır. Asafî'nin tasviri daha gerçekçi olsa gerektir.

Kaynaklar

BOA. KK. Ruus. 209, 210, 225.

BOA. MD. 7, 14, 22, 32.

BOA. MAD. 563.

Afyoncu, Erhan, "Müteferrika", *DİA*, S. 32, 2006, s. 183 – 185.

Allahverdi, Reyhan şahin, *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, çamlıca Basım Yay., İstanbul 2016.

Asafî, Dal Mahmed çelebi, *şecâ 'atnâme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın şark Seferleri (1578 – 1585)*, Ed. Abdülkadir Özcan, çamlıca Basım Yay., İstanbul 2006.

Ebubekir bin Abdullah, *şark Seferleri*, Haz. Süleyman Lokmacı, Akıl Fikir Yayınevi, İstanbul 2018.

Eravcı, Mustafa, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasihatu's-Selâtinde 1578 – 1579 Trans – Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2001), 3 / 1, S. 31 – 40.

Eravcı, Mustafa, *Özdemiroğlu Osman Paşa*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.

Gelibolulu, Mustafa Ali, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühnü'l – Ahbâr'ında II. Selim, III Murat ve III. Mehmet Devirleri*, Ed. Faris çerçi, II, III, Kayseri 2000.

Gelibolulu, Mustafa Ali, *Nasihatu's-Selâtin*, Haz. Kasım Ertaş, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

Gelibolulu, Mustafa Ali, *Nusret – Nâme*, Haz. H. Mustafa Eravcı, T.T.K. Yay., Ankara 2014.

Gümüş, Nebi, *XVI. Asır Osmanlı – Gürcistan İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Hacı Ali Efendi, *Telhîsü'l – Berku'l – Yemânî / Ahbârü'l – Yemânî*, Haz. Sadettin Baştürk, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi 2010.

İskender Bey Münşi, *Tarix-i Alemara-yı Abbasi*, I, Bakü 2009.

Kütükoğlu, Bekir, "Lala Mustafa Paşa", *DİA*, 27, 2003, s. 73 – 74.

Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı – İnan Siyasi Münasebetleri (1578 – 1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993.

Nihali, *Fethiyye-i Yemen Mesnevisi*, Haz. Yusuf Babür, Basılmamış Doktora Tezi, Erzincan 2016.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, T.T.K. Yay., Ankara 1996.

Osmanzade Ta 'îb, *Hadîkatü'l – Vüzerâ ' , Derîde – i Havâdis Matbaası tab 'ı* 1271.

Önal, Ahmet, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, 1520 – 1596, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012 Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, 1520 – 1596, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Öztürk, Yücel *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475 – 1600)*, Çamlıca Basım Yay., İstanbul, 2014

Peçevî, İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

Peçevî, İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi II*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1982.

Rahimizâde, İbrahim Harimi Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han – ı Salis*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, 2372.

Rahimizâde, İbrahim Harimi Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han*, Haz. Çetin Sungur, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1998.

Selaniki, Mustafa Efendi, *Tarihi Selaniki (971 -1003 / 1563 – 1595) I*, Haz. Mehmet İpşirli, T.T.K. Yay., Ankara 1999.

Sungur, Çetin, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2012.

Şeref, Abdurrahman, *Özdemir -Oğlu Osman Paşa*, Ed. Vehbi Günay, Ege Üniversitesi Yay., İzmir 2011.

Tarih – i Osman Paşa Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri (H. 986 – 988 / M. 1578 – 1580) ve Tebriz'in Fethi (H. 993 / M. 1585), Nşr. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

Turan, Şerafettin, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Bellekten*, XXII, 88 (Ekim 1958), s. 551 – 593.